O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY KITOB PALATASI
INV.№

Миллий Тикланиш

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг ҳафталик газетаси | 1999 йил, 8 июн | 23 (196)- сон

ЎСИМЛИК ВА ИНСОН

БОТАНИКА БОҒИ: УНИ БИЛАСИЗМИ?

Яқинда Ўзбекистон Фанлар академиясининг Ботаника боғида «Ўсимлик ва инсон» мавзуида халқаро учрашув бўлиб ўтди. Анжуман «ЭКОСАН» халқаро жамғармаси, Тошкент шаҳар ҳокимлиги, ЎзФА Ботаника институти ва Ботаника боғи, Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Ўзбекистон оммавий ахборот воситаларини қўллаб қувватлаш ва демократлаштириш ижтимоий-сиёсий фонди ҳамда «ЭКОСАН» Рим клубининг Тошкент филиали ташаббуси билан уюштирилди. Унда жумҳуриятимизнинг таниқли олимлари, мутахассислари, турли элчихоналар ва халқаро ташкилотлар вакиллари, матбуот ходимлари қатнашдилар. Улар ўсимликлар дунёси муаммолари ва табиат муҳофазасига дахлдор маърузаларни тингладилар, шу асно Ботаника боғи фаолияти билан атрофлича танишдилар. Очиқ ҳавода барпо этилган ўзига хос бу музей Ватанимизнинг ноёб бойлиги ва ифтихори эканлигини эътироф этдилар. Уни асрабавайлаш ва ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, боғ жамоатчилиги олдида турган муаммоларга биргаликда ечим топиш муҳим аҳамиятга молик вазифа эканлигини таъкидладилар. Шу муносабат билан қуйида ЎзФА Ботаника институти ва Ботаника боғининг директори, биология фанлари доктори, профессор Озодбек Ашурметовнинг мақоласини эътиборингизга ҳавола қилаётирмиз. Унда билдирилган фикр-мулоҳазалар, ўртага ташланган таклиф-истаклар кенг жамоатчиликни бефарқ қолдирмайди, деган умиддамиз.

Ҳар қанча шукрона келтирсак, арзийди: бизга Ўзбекистон дея аталувчи гуллаб-яшнаган, жаннатмонанд бир ўлкада умргузаронлик қилиш бахти насиб этган. Унинг ҳудуди Қизилқумнинг жазирама саҳроларидан то Тангритоғ, Помиру Олойнинг қорли чўққилари қадар чўзилган. Оралиқдаги тақир чўллару ям-яшил воҳаларда, лалми адирлару баланд тоғ яйловларида наботот оламининг минг бир мўъжизасини учратасиз. Бу инсон ҳаётининг ажралмас бўлаги — ўсимликлар дунёсидир. Улар ниҳоятда ранг-баранг бўлиб, тўрт минг олти юз турдан ортиқроғи юксак ўсимликлар, яъни шакл жиҳатидан ер юзасида униб-ривожланувчи илдизпоя, баргли бута ёки дарахтлар, турфа хил ўт-ўланлар, уч мингдан зиёдроғи сув ўсимликларидир. Икки минг тури эса, замбуруғлар оиласига мансубдир.

Жумҳуриятимиздаги мавжуд наботот ўсимликлари ўз хусусиятларига кўра ғоят бебаҳодир. Чунончи, 350 дан кўпроқ тури озиқ-овқат, 1700 тури чорва моллари озуқаси тайёрлашда асқотади, 600 туридан дори-дармонлар, 650 туридан эфир мойи, 150 туридан бўёқ олинади. Бундан ташқари, 270 тури манзарали дарахт ёки бута ўсимлик ҳисобланса, 200 тури зираворлар, 100 тури сопонин сқловчи, 400 дан ортиқ тури эса, ошловчи моддаларга бойлиги билан ажралиб туради. Қолаверса, диёримизда ёввойи ҳолда ўсувчи 400 дан зиёдроқ ўта ноёб, жайдари ва қадимий турлар бўлиб, улар наботот оламининг 10-12 фоизини ташкил этади.

Давоми иккинчи бетда

ТЎРТ ДОВОН ОШГАН ГАЗЕТА

10 июнда «Миллий тикланиш» ҳафталик газетамизнинг чиқа бошлаганига тўрт йил тўлади.

Истиқлолнинг мустаҳкамланиши, тикланишимизнинг барча соҳаларда авж олиши, иқтисод, маданият, маънавият соҳасидаги улуғвор, ҳаётбахш ўзгаришлар, ўзликни таниш, янги тафаккурнинг кучайиши — булар бари газетамиз саҳифаларида ўз акс-садосини топа борди. Газета тикланиш тарғиботчисига айланди.

Тикланиш тарғиботчиси! Қандай ёрқин бу сўз, бу тушунча!

Биз ҳаммамиз Президент ғоялари, тикланиш тажрибалари ва фалсафасининг тарғиботчиларимиз. Ва тарғиботчи эканлигимиз билан фахрланамиз, юртимизни, унинг ажойиб одамларини, мақсад ҳамда вазифаларимизни тарғиб этишни ҳаётимизнинг мағзи, мазмуни деб биламиз.

«Миллий тикланиш»нинг жонкуяр, фидокор, ижодкор ходимларини, партиямиз фаоллари ҳамда етакчиларини, бизни ҳамиша қўллаб-қувватлаб келган ҳамкорларимиз, муаллифларимиз, ҳомийларимиз ва барча дилдош, фикрдош, жигардош ўқувчиларимизни тўрт йиллик сана билан қутлаймиз. Умид қиламизки, эл-юрт бахт-саодати йўлида ҳамкорликларимиз янги поғоналарга кўтарилади ва тобора ривож топади.

Келаётган янги инсон, янги фикр, янги ҳаёт барчамизга муборак бўлсин!

«МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ»ЧИЛАР

Гули ғунча

«ИШҚ ИЧРА ЖАҲОНДА»

Марғилон узра юртимизнинг севимли ҳофизи Маъмуржон Узоқовнинг кўҳна хонишлари диллардан — дилларга ҳавоrange ланди. Бир неча кун давом этган Маъмуржон Узоқов номидаги 3-республика кўрик-танловига ҳам якун ясалди. Кўрик иштирочикчилари ҳофиз ижро этган қўшиқлардан куйладилар. Ҳар бир ижрода ҳофизнинг юракларда қолган оҳангларига томошабинлар беихтиёр жўр бўлиб ўтиришди. Танловга Ўзбекистон халқ ҳофизи Ўлмас Саиджонов раислик қилди. Кўрик эл-юртга янги овозлар, истеъдодларни ҳавола қилиб турибди:

1-ўрин — Одилов Аҳмаджон (Фарғона вилояти), Чеварова Мунаввархон (Андижон вилояти).

2-ўрин — Дилафрўз ва Сарвиноз Очиловалар (Тошкент вилояти), Исмоилов Алишер (Фарғона вилояти), Абдуллаев Адҳам (Андижон вилояти).

3-ўрин — Парпиев Аброр (Тошкент шаҳри), Халилов Абдумутал (Фарғона вилояти), Азимов Комилжон (Фарғона вилояти).

Гўзалхон РАҲМОНОВА

ТОВУҚЛАРДАН ЭҲТИЁТ БЎЛИНГИЗ!

Биз бундай деб қичқирмас эдик. Аммо аҳвол мажбур қиляпти. ТВ ва газеталарнинг хабарларида Белгияда 1999 йилда гўшт учун етиштирилган товуқлар (ғулғул товуқлар ҳам!) истеъмол учун ярамаслиги аниқланган. Европа мамлакатлари ва Россияда бундан жуда катта шов-шув кўтарилди.

Белгия ҳукумати куни кеча 1999 йилнинг 1 январидан 1 июнигача савдога чиқарилган товуқ гўшти ва тухумларини зудлик билан сотишни таъқиқлаб, шошилинч тарзда буларни йиғиштириб олишга кўрсатма берди.

Белгияда катта жанжал чиқди. Қишлоқ хўжалик ҳамда Соғлиқни сақлаш вазирлари дарҳол истеъфога чиқдилар, улар ҳақиқий аҳволдан хабардор бўлсалар ҳам, лекин ўз вақтида бу масалани кўтариб чиқишга журъат этмаганлар.

Ҳамма гап шундаки, Белгияда гўшт учун етиштирилаётган товуқлар диоксин деган модда билан заҳарланган. Диоксин жуда заҳарли бўлиб, у инсон организмида турли (саратон сингари) тузатиш қийин касалликларни қўзғайди. Энг ёмони, у организмдан чиқиб кетмайди. Товуқларга диоксин қаердан ўтибди? дерсиз. Белгияда товуқлар яхши семириши учун уларни суяк уни билан боқишади. Ана шу суяклардан тайёрланган ун таркибида анча миқдорда диоксин топилган. Товуқлар ва уларнинг тухумлари текширилганда, уларда кўп миқдорда диоксин борлиги аниқланган. Тухум ишлатилган бошқа турли маҳсулотларда ҳам диоксин бўлиши мумкин деган тахминда қандолат маҳсулотлари ва турли майонезлар ҳам текширувдан ўтказиляпти.

Ҳар қалай, Белгиядан шу йил ичида келтирилган товуқ маҳсулотларини сотиб олаётганда эҳтиёт бўлишга тўғри келади.

Ўзбекистон санитария назорати ходимлари бундай ҳоллардан аҳолини ўз вақтида батафсил огоҳлантириб турсалар, янада яхши! Чойлар, қандолатлар, мойлар, гўшт маҳсулотлари мунтазам, жиддий, юксак илмий назоратдан ўтказилмаса, аҳоли жуда жиддий зарар кўриши ҳеч гап эмас.

Энг яхшиси, ўз товуқларимиз! Ўз маҳсулотларимиз! Соғлиқни сақлаш глобал миқёс касб этаётган шароитда ҳар бир харидор ўз ақл-ҳушини ишлатиб, фаросат ва зийраклик билан ҳаракат қилмаса, қийин аҳволга тушиб қолиши мумкин.

Ўйламай еган, оғримай ўлар, деб халқ бежиз айтмайди.

ЎЗ МУХБИРИНГИЗ

Рамз БОБОЖОН,
Ўзбекистон халқ шоири

САЛОМ, ПУШКИН

Қўл билан тиклаб бўлмас ҳайкал қўйдинг ўзингга,
Халқнинг келар йўлини ўт-ўланлар қилмас банд...
Эркинликни куйладинг, ёлғон қўшмай сўзингга,
Мунофиқ мушт туйиб турса ҳам, гарчанд.

Довруғингдан уйғонди она-юртинг улуғ Рус,
Мисраларинг янграйди турли-туман тилларда.
Сени эслайди ҳамон, ҳаттоки, дашти тунғус,
Азизу муҳтарамсан элатларда, элларда...

Озод Ватан рубобин чала туриб субҳидам,
Довон оша йўллайман шогирдлик саломини.
Нигоҳинг тушган юлдуз-хонамда ёқилган шам,
Бугун билмаган борми, Республикам номини!

Истиқлол нашидаси юрагимда, куйимда,
Буюк бобомдан мерос қўлимдаги шоҳқалам.
Неажаб, ҳиссиётим оловланиб, ўйимда,
Навоийни севгандай сева олсам сени ҳам...

Зулумот ваҳимаси на сени қўрқитолди,
На кўзингдан нур қочди, на ақлингдан тафаккур.
Фисқ-фужур қанот ёйиб, бахтингга соя солди,
Сен, иблисга бош эгмай, ҳамон турасан мағрур.

XXI аср бўсағасида

КИМ СОҒЛОМ?

ПРОФЕССОР ЭБЕРШТАДТНИНГ ДЕГАНЛАРИ

Яқинда «Лос-Анжелес Таймс» газетаси Гарвард университети профессори Николас Эберштадтнинг соғлиқни сақлаш борасидаги кузатишлари ҳақида ҳикоя қилиб берди.

Профессор ўзининг илмий кузатишлари асосида ҳозирда 147 миллионли Россия аҳолисининг сиҳат-саломатлиги ёмон аҳволда ва бу ҳол Россиянинг дунё сиёсатидаги ўрнига ҳам кўп замонлар салбий таъсир кўрсатади деб ҳисоблайди. Дунёда ҳеч бир индустрияси тараққий этган мамлакат тинчлик шароитида бундай аҳволга тушган эмас. Эберштадт бу сиёсий, иқтисодий ва ҳатто ҳарбий маънога эга деб кўрсатади. Аҳолининг сиҳат-саломатлиги иқтисодий аҳволга жуда кучли таъсир ўтказади. Иқтисодий кўрсаткичларнинг узлуксиз пасайиб бораётганлиги шундан далолат беради.

Эберштадт маълумотларига қараганда, Россияда ҳозирги кунда туғилишга қараганда, 700 минг киши ўлими кўп. 1994 йилда Россияда ўлим 1989 йилга қараганда 40 фойиз кўп бўлган. 1998 йилда бу кўрсаткич бироз камайиб, 30 фойизга тушган. Бу борада Россия ўзига қўшни мамлакатлардан ҳам орқада.

Профессор яна шундай маълумотлар келтиради:

1997 йилда ўртача умр кўриш Россияда 68 ёш, Қўшма Штатларда 78 ёш, Мексикада 73 ёшни ташкил этган. Юрак томир касалликлари (инфаркт, инсулт), турли фалокатлар, қотилликлар натижасида ўлим ортган. Бунга сабаб чекиш ва ичкиликка берилишнинг кучайишидир.

1996 йилда Россияда ичкиликбозликдан 35 минг, АҚШда 300 одам ўлган.

Агар аҳвол шу тарзда давом этса, 20 йилдан сўнг Россияда ўртача умр кўриш даражаси Осиё ва Лотин Америкасига қараганда анча паст бўлади. Ҳозир дунёда 13-ўринда бораётган Россия иқтисоди 20-ўринга тушиб қолиш эҳтимолидан узоқ эмас.

Россияда сиёсатчилар келиб кетадилар. Лекин статистика ҳақиқий аҳволдан хабардор қилиб туради.

ЎЗ МУХБИРИМИЗ тайёрлади.

Партия ҳаёти

ФАОЛИЯТГА ФИКРЛАШИБ БОРИЛАДИ

Яқинда Наманган вилояти Миллий Тикланиш демократик партияси фаолларининг йиғилиши бўлиб ўтди. Унда Ўзбекистон Миллий Тикланиш демократик партияси Марказий кенгашининг раёсати аъзолари Тошпўлат Тошлонов, Иброҳим Абдуғаниевлар иштирок этдилар. Йиғилишда вилоят Миллий Тикланиш демократик партияси Кенгаши раиси Исматилла Абдуллаев вилоят партия қўмитасининг ташкилий ва оммавий, сиёсий ишлари ҳақида гапирди. Тошпўлат Тошлонов Республика миқёсида Миллий Тикланиш демократик партияси Марказий кенгаши томонидан олиб борилаётган ишлар, Олий Мажлисга навбатдаги бўладиган сайловлар олдидан ўтказиладиган тадбирлар, Миллий Тикланиш демократик партиясининг маҳалла, хотин-қизлар қўмиталари, Камолот ва бошқа жамоат ташилотлари билан ҳамкорликда олиб борадиган фаолияти, ёшлар орасида кўпроқ бўлиш ва улар билан маънавият ва маърифат, истиқлол моҳияти, ватанпарварлик ҳақида мунтазам суҳбатлар уюштириб туриш лозимлиги ҳақида гапирди.

Тошкент шаҳар Миллий Тикланиш демократик партияси ташкилоти кенгаши раиси И. Абдуғаниев ўзи раҳбарлик қилаётган ташкилотнинг иш тажрибаси, кўчма раёсатлар ўтказилиб турилиши, давлатимизнинг ривожланишига оид тегишли қонун ва қарорларни ўрганишга бағишланган йиғилишлар, Собир Раҳимов, Сирғали, Мирзо Улуғбек тумани партия ташкилотларининг партия аъзолари ва кадрлар билан ишлаш тажрибалари ҳақида сўзлади.

Шунингдек, Наманган вилояти партия ташкилоти фаоллари ҳам ўзларини қизиқтирган ва ҳозирги вақтда муҳим бўлиб турган масалалар ҳақида гапирдилар. Жумладан, Янигқўрғон тумани Миллий Тикланиш демократик партиясининг раиси М. Файзиддинов, Поп туманидан Озода Раҳимова, Норин туманидан Тоҳиржон Азимов, Косонсой туманидан Ҳасанбой Ирисалиев, Уйчи туманидан Дилором Дадабоевалар партия ташкилотининг ҳозирги даврдаги фаолияти, партия аъзоларининг сафлари хусусида сўзладилар.

* * *

Ўзбекистон Миллий Тикланиш демократик партияси Тошкент шаҳар ташкилотининг навбатдаги раёсат йиғилиши бўлиб ўтди. Унда шаҳардаги барча туман партия ташкилотлари раислари иштирок этдилар. Шаҳар Миллий Тикланиш демократик партияси Кенгаши раиси Иброҳимжон Абдуғаниев Олий Мажлиснинг XIV сессияси материаллари асосида жамоат ташкилотлари, жумладан, сиёсий партиялар қаторида Тошкент шаҳар Миллий Тикланиш демократик партиясининг мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий, ижтимоий, маънавий ислоҳотлар бўйича амалга оширилаётган ишлари ва галдаги вазифалари ҳақида сўзлади.

Йиғилишда Миллий Тикланиш демократик партияси Яккасарой тумани раиси Фазлиддин Жамолов, Мирзо Улуғбек тумани партия ташкилоти Кенгаши раиси Улуғбек Амирсаидов, Юнусобод тумани партия ташкилоти Кенгаши раиси Хидирназар Облоқуловлар ўзлари раҳбарлик қилаётган партия ташкилотларининг фаолияти ҳақида гапирдилар. Йиғилиш кўрилган масалалар юзасидан тегишли қарор қабул қилди.

Сайидбосит ФАЙЗУЛЛАЕВ,
Тошкент шаҳар Миллий Тикланиш демократик партияси Кенгаши раисининг ўринбосари

Мусаввир ва тасаввур

МУҲАББАТНИНГ СУВРАТИ БОРМИ?

Меҳр ва муҳаббат сўзини доимо ёнма-ён қўллашимиз бежиз бўлмаса керак. Бу муқаддас туйғуни шоирлар шеърларида, хонандалар айтган қўшиғида, мусиқачилар эса яратган куй-нолалари орқали таърифу тавсифини келтирадилар. Хўш, уни сувратлантирса бўладими? Албатта! Буни истеъдодли мусаввир Акмал Нур ўзининг ажойиб, дилтортар ранг-тасвир асарлари билан исботлаб берди. Унинг бу борадаги муваффақиятини Ўзбекистон Бадиий академиясининг Марказий кўргазмалар залида намойиш этилаётган сара ижод намуналарини кўриб завқ олган кўп сонли тасвирий санъат ихлосмандлари ва санъатшунос-мутахассисларнинг аксарияти тан олди, десам янглишмасам керак. Чунки бунга кўргазма очилган куниёқ гувоҳ бўлдим. Томошабинларнинг юз-кўзларидан уларнинг кўнгил муносабатлари яққол сезилиб турди...

Асарларининг номланиши ҳам бир тасвир каби: «Армон», «Шоҳ Жаҳон», «Муҳаббат боғи», «Асал ойи», «Фикрнинг келиши», «Рафиқлар», «Муҳаббат тумори», «Кутиш», «Кумуш тонг», «Ишқ ояти», «Қоронғи тун нурга тўлди», «Яқинлашмоқ», «Муҳаббат ороли»...

Ўзбекистон Бадиий академиясининг ҳақиқий аъзоси Акмал Нур сўнгги ўн йилликда яратган асарлари туркумини «Ишқ — менинг саждагоҳимдир» деб номлагани бежиз эмас албатта. Мусаввир ишқни барча инсоний сифатларга ҳамоҳанг, кенг маънода — аёлга, онага, отага, фарзандга, миллатга, тарихга, Ватанга меҳр-муҳаббат, садоқат тарзида, гўзал, нафосатли талқин этади. Азалий ва абадий мавзу қамровидаги 70 та бадиий тасвирий санъат асарлари буни ёрқин намоён этмоқда. Муҳаббатнома каби ранглар оташланиб нигоҳларни чорлаб турган ушбу кўргазма 15 июнгача давом этади.

Баҳром Турсун Тожи, рассом, санъатшунос

ЖАМИЯТ ВА ЯНГИ КОНЦЕПЦИЯЛАР

Ижтимоий фалсафа жамиятни фалсафий тушуниш тўғрисидаги таълимотдир. У «Жамият бир бутун тизим сифатида нималардан ташкил топади ва қандай ривожланади? Унинг тараққиётини белгилайдиган омиллар нима? Жамият тараққиётида инсон омилининг ўрни қандай, инсон фаолиятининг қайси томонлари жамиятни ривожлантиришга хизмат қилади? Социал борлиқни билиш-ўрганиш қандай усулда амалга оширилаётир, жамият тараққиёти жараёнида инсон қадрияти қандай тамойиллар асосида намоён бўлиши мумкин?» каби саволларга жавоб қидиради ва шу жараёнда жамиятнинг назарий фикрлаш тизимини ишлаб чиқади, яъни унинг янги концепциясини яратади.

Ижтимоий фалсафанинг методологик асослари Президентимиз асарларида, хусусан, «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» номли маърузасида аниқ кўрсатиб берилган. Юртбошимиз Ўзбекистоннинг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ҳамда маънавий истиқболлари концепциясини ишлаб чиқди. Юртимизда бўлаётган ўзгаришлар бу концепциянинг нақадар ҳаётий эканлигини исботлаб бермоқда. Президентимиз Олий Мажлиснинг XIV сессиясида қилган маърузасида XXI асрга қараб бораётган Ўзбекистоннинг «ривожланиш стратегияси, ислоҳотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилаш борасидаги фаолиятимизнинг мазмун-моҳияти»ни белгиловчи устувор йўналишларни батафсил баён этди.

Ижтимоий фалсафа нуқтаи назарида энг муҳим муаммо — бу жамиятдаги ижтимоий институтлар ва жамиятнинг бир бутун тарздаги маъноси ва моҳияти масаласидир. Шу боис юртбошимиз «Биринчи устувор йўналиш мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш», — деб таъкидлади. Бунинг маъноси шундаки, эркинлаштириш жамиятимиздаги «барча ўзгаришларнинг асосий боғловчи бўғинига айланади» ва жамиятнинг ўз-ўзидан ривожланишини, ўз-ўзини бошқаришини таъминлайди, одамларнинг сиёсий, иқтисодий фаолиятини яхшилайди. Бунинг учун «жамиятда манфаатлар ва қарама-қарши кучлар ўртасида мувозанатни таъминлайдиган кучли механизмларни шакллантириш зарур».

Ҳокимият одамларнинг биргаликда яшашини таъминлаб, улар ўртасидаги муносабатни тартибга солиб туриш вазифасини бажарар экан, ўз навбатида одамлар ҳам ҳокимият органларига вакилларини сайлашади. Демак, уларга «ўз хоҳиш-иродасини эркин ифодалаш, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқини таъминлаш учун ҳақиқий шарт-шароит, қонуний-ҳуқуқий замин яратиб бериш лозим» бўлади. Бу одамларнинг сиёсий тизимни бошқаришни ўз эркинлиги, иродаси орқали амалга оширишини таъминлайди. Шундагина ҳокимият халқни қонунга таянган ҳолда ҳимоя қила олади. Бинобарин, Президент давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштириш борасидаги асосий вазифалар ҳокимият тармоқларининг бир-биридан мустақил ҳолда иш юритиш тамойилларини мустаҳкамлашдан, ҳокимият ваколатларини нодавлат ва жамоат ташкилотларига, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказа боришдан, уларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликларини муҳофаза этишни кучайтиришдан иборат эканлигини таъкидлади.

Иқтисодий соҳадаги эркинлаштириш давлатнинг бошқарув ролини чегаралаш, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинликларини ҳамда иқтисодиётнинг барча соҳаларида хусусий мулк миқёсини кенгайтириш, мулкдорларнинг мавқеи ва ҳуқуқларини мустаҳкамлаш каби масалаларни ўз ичига олади. Уларнинг барчасини кучли давлатдан кучли жамиятга ўтиш тамойилига асосланиб бу жараёнда фуқароларнинг ўз-ўзини бошқаришни кенгайтириш асосида олиб борилиши зарур.

Жамият маънавиятини янада юксалтириш иккинчи устувор йўналиш ҳисобланади. «Маънавият ҳақида гап кетар экан, мен, аввало, инсонни руҳий покланиш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички оламини бойитадиган, унинг имон-иродасини, эътиқодини мустаҳкамлайдиган, виждонини уйғотадиган қудратли ботиний кучни тасаввур қиламан», дейди йўлбошчимиз. Бундай янгича фикрлаш услуби диёримизнинг тарихий, миллий хусусиятларини, менталитетини ҳисобга олган тафаккур тарзидир.

Сиёсий сабоқлар

Ғарбдаги тафаккур тарзи инсондан ташқаридаги дунёни ўрганиб, билиб, ўз маънавиятини ўзгартириш асосида ривожланиб, илмий техника равнақини вужудга келтирди. Натижада кўплаб моддий неъматлар яратишга эришилди. Аммо моддийлик орқали маънавиятни ўзгартириш концепцияси амалга ошмади. Зеро, инсон фаолиятида моддийликнинг устунлиги маънавиятни ўз-ўзидан ўзгартирмаса, маънавият, инсоннинг ички дунёси, моҳияти, унинг субстанцияси ҳам ўзгармай қолаверади. Шунга кўра, бугунги кундаги барча буҳронларнинг, ядровий ва экологик фожиаларнинг сабаби инсон маънавиятининг дарз кетишида эканлиги аён бўлиб қолди. Буни англаб етган Ғарб эндиликда шарқона фикрлаш усулига ўтишга, унга эътибор беришга киришди.

Шарқона фалсафий фикрлаш усулига кўра, инсон ўзлигини, ички дунёсини, маънавиятини ўрганиб, сўнг ташқи дунёни англашга ўтади. Бу инсон табиатни, жамиятни ўрганар, одамлар билан муносабатда бўлар экан, инсоний хислатларини, моҳиятини намоён қилиб боради деганидир. Ана шунинг натижасида табиат, жамият ҳақидаги билимларимиз гўзаллашиб боради. Инсон фаолияти табиатни, ёки жамиятни бузишга, вайрон қилишга эмас, балки уни авайлаб-асрашга, озод ва обод қилишга қаратилади.

Юртбошимиз ўртага ташлаган «Юксак маънавият тараққиётимиз заминидир» тамойили инсон маънавиятининг яратувчилик вазифасини назарда тутади. «Эркин фуқаро маънавияти, — деб таъкидлайди Президентимиз ўз маърузасида, — озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган долзарб вазифадир». Чунки эркин шахсгина ижод қилади, янгиликлар яратади, бунёдкорлик билан шуғулланади, юксакликка интилиб яшайди. Эркинлик шахсни инсонийликдан маҳрум бўлишдан сақлайди. У ўта қийин ҳолатда ҳам, ёвузлик устун келган ҳолда ҳам ўз эркини сақлаб қолиш қудратига эга. Масалан, бизнинг халқимиз қанчадан-қанча руҳий тазйиқларга, мафкуравий қатағонларга учради. Шунга қарамасдан мустабидлик йилларида илғор зиёлиларимизнинг миллий-озодлик, эркинлик ғояларини ҳеч қандай куч тўхтата олмади. Халқимиз халқ, миллатимиз миллат бўлиб яшашга қодир эканини кўрсатди.

Бизнинг жамиятимизда эркин шахсни, озод фуқарони тарбиялаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Президентимизнинг бу тамойилларини XXI асрнинг асосий ғоясига айлантириш ҳақидаги концепцисини амалга ошириш жараёни инсон ҳаётининг маъносини ва мазмунини ташкил этиши керак. Зеро, инсон эркин фикрлаш асосида ўзлигини англайди камолатга интилади.

Учинчи устувор — йўналиш — кадрлар масаласидир. У ислоҳотларимизни амалга оширишда муҳим муаммо бўлиб қолмоқда. Президентимиз Олий мажлиснинг XIV сессиясидаги маърузасида кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури мамлакатимиз келажаги учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини исботлаб берди.

Ўзбекистон файласуфларининг миллий жамияти миллий ғоя ва миллий тафаккурни умуминсоний қадриятлар даражасида шакллантиришга интилувчи, бу ғояларнинг тараққиётини таъминлашга, уларнинг фалсафий заминини яратишга ўз ҳиссасини қўшишни мақсад қилиб олган зиёлиларни бирлаштирувчи жамоат ташкилоти бўлиб, миллий дастурни амалга ошириш борасида Президентимиз белгилаб берган вазифаларни бажаришни ўзининг ватанпарварлик бурчи, деб ҳисоблайди. Шунга кўра янги ўқув йили бошлангунча ижтимоий гуманитар фанлар соҳасида эришилган тажрибаларни таҳлилдан ўтказиб, миллий дастур доирасида ишлаб чиқилаётган таълим андозаларини (давлат стандартларини), ўқув режалари ва дастурларни тайёрлашда фаол иштирок этишни, уларнинг мазмунини ижодий бойитишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Ёзилган дарсликларни замонавий педагогик ахборот технологиясига мослаб қайта таҳлилдан ўтказиш, замонавий фан ва ижтимоий ҳаёт ютуқларини умумлаштириш ва уларни ҳаётга жорий қилиш ҳам асосий масалалар сирасига киради.

Юртбошимиз юқори малакали педагог кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашга алоҳида эътибор берди. Шунинг учун ҳар биримиз ўзимизга қатъий савол беришимиз керак: мен юксак ишончни оқлашга, мустақил Ўзбекистоннинг муаллими деган шарафли номга лойиқманми? Ёшларга ўз тажрибам ва билимимни қай усулда бера оламан? Эркин, мустақил фикрловчи шахсни камол топтириш мен ва мен каби ўқитувчи-мураббийларга боғлик эканини англаб етдимми? Бу каби кўплаб саволларга жавобан Ўзбекистон файласуфларининг миллий жамияти ижтимоий-гуманитар фанларни ўқитиш мазмунига алоҳида эътибор бериш билан бирга, фалсафа сиёсатшунослик, социология, психология соҳалари бўйича кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишда янги андозалар ва уларнинг дастур ҳамда режаларини қайта кўриб чиқишга ўз ҳиссасини қўшишни кечиктириб бўлмайдиган вазифа деб билади.

Иномжон РАҲИМОВ,
Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти раиси

ЎСИМЛИК ВА ИНСОН

XX асрнинг илмий муаммолари

Боши биринчи бетда

Табиий, шу ўринда ҳақли бир савол туғилади: биз коримизга яраётган, табиат ато этган ана шу бебаҳо бойликнинг қадрига етаяпмизми? Уни кўз қорачиғидек асраб-авайлай олаяпмизми? Афсуски, бу янглиғ саволларга ҳеч бировимиз бараллa «Ҳа!» деб жавоб қайтара олмаймиз. Сабаби аён: она замин инъомларидан пала-партиш фойдаланиш, жумладан, ўсимликлар оламига бефарқ муносабатда бўлиш бугунга келиб ўз асоратини кўрсата бошлади. Жумҳуриятимиз, умуман олганда, минтақамиз ўсимликлар дунёсининг қашшоқлашиши хавфини туғдирди. Айниқса, сўнгги 30 йил ичида чўлларнинг ўзлаштирилиши, 20 дан ортиқ сунъий сув ҳавзаларининг қурилиши,шу тариқа Орол денгизи сатҳининг пасайиши табиат мувозанатига жиддий таъсир ўтказди. Бу ҳам камлик қилгандай, яйлов-ўтлоқларимизнинг учдан бир қисми таназзулга учради. Жумҳурият «Қизил китоб»ига киритилган ўсимликлар сони тобора кўпайиб борди. Мана, битта ёрқин далил: ушбу китоб илк бор нашр қилинган 1984 йили унинг саҳифаларида 163 тур ўсимлик номи қайд қилинганди. Бугунги кунда эса, йўқолиб кетиши эҳтимоли бор бу ўсимликлар тури 300 тадан ортиб кетди.

Зеро, эндликда Ўзбекистон ўсимликлари орасида четан Марказий Осиё ноки, ширач, пиёз ва лолаларнинг баъзи турлари кўзга ташланмайди. Зиғир, дионисия, пузирница сингари ўсимликлар эса атиги бир неча донадан сақланиб қолган. Аҳвол шу тарзда давом этаверса, эрта-индин ширач, пиёз, омонқора ва лола каби чиройли гулловчи, бетакрор кўринишли ўсимликлар ҳам йўқолиб кетиши ҳеч гап эмас. Демакки, у ёки бу тур ўсимликнинг «Қизил китоб»га киритилиши экология соҳасида рўй бераётган ташвишли ҳолдан далолатдир. Ундан ҳар биримиз ўз вақтида огоҳ бўлишимиз, табиат бойликларини асраб-авайлаш учун қайғуришимиз ҳам қарз, ҳам фарздир. Шу билан бирга, ноёб ўсимлик жамоалари бўлган ва дунёда фақатгина Ўзбекистонда ёввойи авлодлари сақланиб қолган хурмо, анжир, анор жилон жийда, бодомлар дунё ўсимликлар оламининг ягона табиий генофондидир.

Масалага шу нуқтаи назардан ёндошсак ЎзФА Ботаника институти ва боғида амалга оширилаётган эзгу ишлар кўнглимизга анча таскин тасалли бағишлайди. Бу илмий масканда куррамизда ўсувчи ўсимликларнинг бир миллиондан ортиқ гербарий намуналари жамланган. Ҳозир бу ердаги биргина сув ўтларининг соф коллекцияси (алгофлораси) 800 турдан, қазилма ўсимликлар коллекцияси эса 6450 намунадан иборатдир.

Маълумки, дунёнинг турли мамлакатларларидаги жамики Ботаника боғлари амалда сайёрамизда учрайдиган ўсимликлар генетик ресурсларини сақловчи хазина ҳисобланади. Шу билан бир қаторда, аҳоли орасида экологик ва биологик билимларни тарғиб этувчи, шу ҳақдаги тушунчаларнинг шаклланишига ҳисса қўшувчи омиллардан бири сифатида хизмат қилади. Ўзбекстон Фанлар академиясининг Ботаника боғига ҳам ана шундай чўнг ниятда 1950 йили асос солинганди.

Боғнинг умумий майдони 66 гектар бўлиб, унда 4,5 минг тур ва шаклдан ортиқ ўсимликлар парваришланмоқда. Шундан 40 гектар майдондагиси Ер куррасининг Шарқий ва Марказий Осиё, Шимолий Америка, Узоқ Шарқ, Европа ва Кавказ сингари турли табиий ҳудудларидан келтирилган камёб ўсимликлардир. Минтақалар бўйича алоҳида-алоҳида барпо этилган дендрофлораларни оралаcангиз, нина баргли ва кенг баргли дарахтлар ичида хитой қайрағочини, қадим замонлардан сақланиб қолган метосеквой, елпиғичбарг, гинкго, момиқ терак, бурама тол, қоғоз дарахти, эводия ва гледичия кабиларни, буталардан таволга ва дейцияни, наъматакнинг ҳар хил турларини учратасиз. Чирмашувчи ўсимликлар — лианалар сирасига кирувчи хитой глициниясини гуллаган пайтда кўрсангиз, мафтун бўлиб қоласиз.

Узоқ Шарқ дендрофлораси асосан Манчжурия, Сахалин ороллари ва Приморе ўлкасида ўсувчи ўсимликлар намуналаридан ташкил топган. Улардан дарё заранги, манчжурия ёнғоғи, калопонакс ниҳоятда гўзаллиги билан қалбингизга завқ бағишлайди. Бу дарахтлар тагида барқ уриб ўсаётган бутасимонларга мансуб маака, чирмашувчилардан ҳисобланмиш пуэрария лианаси, ток турлари, дарахт чирмовуғи каби ўсимликлар ҳам ҳайратингизга ҳайрат қўшади.

Марказий Осиё дендрофлораси Ўзбекистонда учрайдиган ёғочбоп ўсимликларга бойлиги билан эътиборни ўзига жалб этади. Бу ерда ҳаммамизга яхши таниш терак, Зарафшон арчаси-ю оддий хурмодан тортиб шойи дарахтиға, сариқ дўланага, ёнғоғу камхастакка, турли навли зирку ирғайга, Тяншан қайини-ю калофакага дуч келасиз.

Европа — Қрим — Кавказ дендрофлорасига оид манзара сизда беҳад қизиқиш уйғотишига мутлақо шубҳа йўқ. Чунки бу ерда қрим қарағайи, қозон арчаси, кавказ эмани, каштанбарг эман, айиқ, лапина дарахтлари ўсиб ётибди. Уларнинг пойини оддий настаринлар, қизил мушмулалар, тукли бахмалсимон чирмовиқлар, бересклетнинг турли турлари банд этган. Ўртадаги кўл устини қоплаган ниҳоятда йирик сариқ нилуфарлар бошқа сув ўсимликларига қўшилиб, турфа рангда товланади. Шимолий Америка табиатини ўзида акс эттирган майдонда пекан, қора ёнғоқ, ботқоқ сарвлари, «ғарб туяси», катална, заранг, лола дарахтлари қад ростлаган. Чеккасида эса ясмин, аморфа, бодрезак, корнус ўсимликлари кўзга ташланади.

Боғда ўсимликларнинг биологияси ва таснифига оид, шунингдек, касаллик юқмаслиги учун вақтинча ажратиб ўстирилаётган дов-дарахтлар, ўт-ўланлар майдончалари, доривор ўсимликлар етиштириладиган тажрибахоналар, иссиқхона ва оранжериялар ҳам мавжуд. Иссиқхона ва оранжерияларда сайёрамизнинг турли бурчакларидан олиб келинган, тропик ва субтропик минтақаларга хос ўсимликларнинг 800 дан кўпроқ турлари ҳамда навлари парваришланмоқда.

Биологик майдончалар ўсимликларнинг турли ҳаётий шакллари билан танишиш имконини беради. Айни чоғда, уларда интродукция қилинган ва иқлимлаштирилган дарахт ҳамда буталарнинг қимматбаҳо тур ва навлари уруғидан ёки пайвандлаш усуллари воситасида кўпайтирилади.

Боғда Марказий Осиё наботот оламидан йўқолиб кетиш арафасида турган, камёб бўлиб қолган лола, пиёз, ширач, коврак, беҳ ва заъфарон каби ўсимликлар турларини муҳофаза қилиш ишлари кенг қамровда олиб борилмоқда. Уруғчилик мажмуида эса турли жойларда ва турли шароитларда ҳаёт кечирувчи ўсимликларни ўзаро чатиштириш, бир-бирига пайвандлаш, уруғини экиш йўли билан Ўзбекистон иқлимига мос янги дурагай ва навлар олинмоқда. Ҳозиргача юкка, пахтагули, эҳромсимон шаклли эман, наъматакнинг сервитаминли, хамедорея, коккулюс, кордилина, драцена, фатсия, фикус сингари манзарали дарахтларнинг истиқболли навлари яратилгани кўп йиллик илмий-амалий тадқиқотлар самарасидир.

Ботаника боғлари тарихидан аёнки, улар илк фаолиятларини асосан шифобахш ўсимликларни бир жойга тўпланшдан, ўзига хос хусусиятларини таҳлил-тадқиқ этишдан бошлаганлар. Бу анъанадан биз ҳам унумли фойдаланиб келаяпмиз. Ана шу саъй-ҳаракатларимиз натижаси ўлароқ боғимизда доривор гиёҳ ва дарахтларни интродукцион нуқтаи назардан ўрганиш жорий қилинган. 1996 йили янгидан барпо этилган алоҳида майдончамизда сайёрамизнинг турли минтақаларидан келтирилган доривор ўсимликлар коллекцияси жамланган. Уларнинг тури ва шакли 400тадан ортиқроқ бўлиб, гуруҳларга ажратилган ҳолда табиий муҳитга ўхшаш жойларда дарахт, бута ва ўт ўсимликлари сифатида ўстирилмоқда.

Ҳеч кимга сир эмас, атроф-муҳит ва табиат мусаффолигини сақлашда ўсимликларнинг, жумладан, манзарали дарахтларнинг аҳамияти беқиёс. Улар шаҳар-қишлоқларимизга кўрк, файз-барака бағишлаши билан бир қаторда тупроқли, сувни, ҳавони тозалайди, инсон саломатлигини яхшилайди. Масалан, чанг ютувчи дарахтлар тўғри танланиб, даволаш муассасалари ён-атрофига ўтказилса, зотилжам ва нафас йўллари яллиғланиши хасталигига чалинган болаларнинг соғайишини тезлаштиради. Сувда ва ботқоқда ривожланадиган бир туркум ўсимликлар эса, оқова-чиқинди сувларни асл ҳолига қайтаради. Шу боис биз чангларни ютиб, фаол равишда фотосинтезлайдиган ўсимликларнинг хосса ва хусусиятларини илмий жиҳатдан ўрганиб чиққанмиз. Бу ўринда, энг аввало, маҳаллий шароитимизда ўсувчи яшил бойликлар манбаларини асраб-авайлашга жиддий эътибор қаратаяпмиз. Уларнинг йўқолиб бораётган жайдари, нодир, камёб турларини фақат сақлаб қолиш билангина чекланмай, кўпайтириш, келгусида табиий ҳудудларда оммавий тарзда ўстириш усулларини ҳам излаяпмиз. Интилишларимиз зое кетмаётир. Ўтган йиллар мобайнида очиқ ҳавода ва иссиқхоналарда парваришлашга мўлжалланган 230 тур ва навдан зиёд ўсимликларни интродукциялаштирдик ва иқлимлаштирдик. Сўнгра кўпайтириб, тегишли жойларга етказиб бердик. Булар асосан ўта манзарали ва шифобахш хусусиятли лоладарахти, магнолия, шойи дарахтлари, шунингдек, япон беҳиси ва бересклети, игнабарглилардан қора арчалар, қарағайлар, магониялар қишин-ёзин кўккўк бўлиб яшнаб турадиган шамшодлардир.

Бир сўз билан айтганда, боғимизда ўстирилаётган ва янги навлари яратилаётган турли-туман дарахтлар, бута ва чала буталар, ер ва сув ўтлари, чирмашиб ўсувчи «яшил дўстларимиз» жумҳуриятимизда қишлоқ хўжалигини, ўрмончиликни ривожлантиришга, соғлиқни сақлашга, шаҳар-қишлоқларни кўкаламзорлаштириш ва ободонлаштиришга, маданият ва истироҳат боғлари, гулхоналар барпо этишга, ҳашаматли бинолар ва иншоотлар ичини безашга, саноат корхоналари об-ҳавосини, табиий муҳитни яхшилашга хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, биология, ўрмончилик, қишлоқ хўжалиги, доришунослик, фармакология ва экология соҳалари бўйича таҳсил кўраётган талабалар учун кўргазмали-амалий машғулотлар мактаби вазифасини ўтамоқда. Турли йўналишларда илмий изланишлар олиб бораётган зиёлилар учун тадқиқот мавзуи сифатида асқотмоқда. Бунда бизнинг дунёдаги 200 дан зиёд Ботаника боғи билан дўстона алоқаларни намунали йўлга қўйганимиз ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мен, мавриди келганида, боғимиз жамоаси сўнгги пайтларда дуч келган айрим мушкулотлар ва ижобий ҳал этилиши лозим бўлган муаммолар ҳақида ҳам алоҳида тўхталиб ўтишни ўринли деб биламан.

Биринчидан, боя юқорида эслатганимдек, боғимиз ҳозирги жойида ташкил этилганига ярим аср бўлди. Ортда қолган вақт ичида дастлаб экилган дов-дарахтлар, буталар униб-ўсиб, вояга етди. Улар орасида кўкка бўй чўзган 40-50 ёшлилари, кўринишидан баҳайбатлари ҳам кўп. Қолаверса, чирмашиб ва ер бағирлаб, ён томонга ўсувчи ўсимликлар сони ҳам ортди. Оқибатда майдонларимиз уларнинг эмин-эркин ривожланиши учун эндиликда торлик қилиб қолди. Бу ҳолатда уларни узоқ асраб-авайлаш қийин. Устига устак баъзилари қариб, синиб нобуд бўлмоқда. Майдонларни реконструкция қилиш, кенгайтириш учун эса, ўзимида ортиқча маблағ йўқ. Демак, мутасадди раҳбарлар бу ҳақда ўйлаб кўрсалар, иқтисодий жиҳатдан бақувват ташкилотлар бизга ҳомийлик ёрдами кўрсатсалар, фойдадан холи бўлмасди. Ҳаркалай, ҳозир жаҳондаги мавжуд 2000 та Ботаника боғи ва арборетумларнинг тўртдан бир қисми ҳомийлар кўмагида фаолият кўрсатиб келмоқда.

Иккинчидан, боғимизда сунъий ланд-шафтлар яратишда энди масаланинг фақат эстетик ва санитария-гигиена жиҳатларигагина эътибор қаратиш билан чекланмаслик лозим, балки экологик томонларини ҳам ҳисобга олиш даркор. Аниқроғи, Ботаника боғи аҳли ўзининг кўпйиллик фаолияти давомида Ўзбекистон иқлимига мос ўсимликларни етиштириб, манзарали ва мевали боғ-роғлар ва сўлим дам олиш масканлари барпо этишнинг илмий асосларини ишлаб чиқди. Афсуски, биз ўз ишларимизнинг самарасини амалиётга рисоладагидек татбиқ этиш имкониятига эга эмасмиз.

Учинчидан, Ботаника боғи фуқароларимизда табиатга муҳаббат уйғотишда, айниқса, ёшларни экологик, эстетик ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашда муҳим мавқега эга. Бу ерга талабалар ва олимлардан ташқари, мактаб ўқувчилари, агрономлар, биолог-ботаниклар, ўрмончилар, доришунослар, ҳаваскор боғбонлар, табиат шайдолари, чет эллик меҳмонлар, дипломатик корпуслар вакиллари ҳам тез-тез келиб турадилар. Уларнинг сони сўнгги уч йилда беш баробарга ортди. Бу зиммамизга алоҳида масъулият юклайди. Боғда ободонлаштириш ишларини яхлит тарзда олиб боришимизни, жумладан, ташриф буюрувчиларга қулайлик яратиш мақсадида замонавий даволаш-соғломлаштириш ва дам олиш иншоотлари қуришимизни, ишчи-хизматчиларимиз боғлар ва майдончаларда самарали иш юритишлари учун уларни зарур техник воситалар билан таъминлашимизни тақозо этади. Ушбу муаммолар жамоамиз томонидан ишлаб чиқилган «Ботаника боғида илмий-маърифий ишларни янада кенгайтириш ва яхшилаш» лойиҳасида ўз ифодасини топган. Турли ташкилот муассасалар вакиллари ва кенг жамоатчилик улар билан бафуржа танишсалар ҳамда биз билан ҳамкорлик қилсалар, нур устига нур бўларди. Ботаника боғи том маънода бебаҳо хазинага айланарди.

Озодбек АШУРМЕТОВ,
ЎзФА Ботаника институти ва Ботаника боғи директори, биология фанлари доктори, профессор

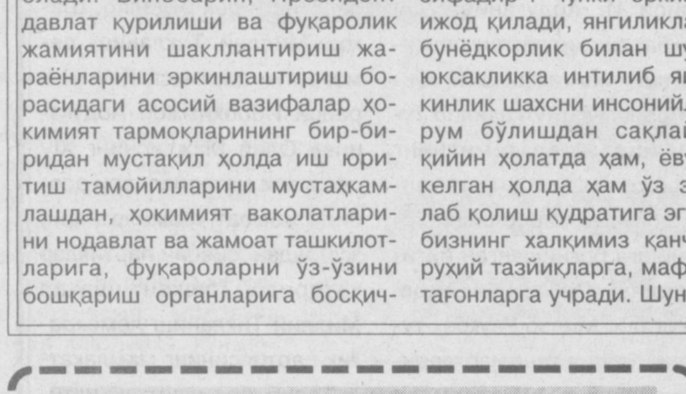

Дўстим, қара, меҳнат бу, меҳнат.

Тикланиш одамлари

НУРПОШШАНИНГ НУРЛИ ЙЎЛИ

Вақтга вақтдек бўлмаган, у билан тенг турмаган одам ютқизади. Баъзи йиллар, ҳатто лаҳзалар инсон ҳаётида ўчмас саҳифалар яратади. 1985 йил Нурпошшанинг ҳаётида шундай саҳифалар очди, уни нурли йўл бошига олиб чиқди.

...Чеҳрасидан самимият ёғилиб турган раис Аҳмаджон ака Нурпошшага юзланаркан:

— Биз колхоз раҳбарлари билан кенгашиб, сени 5-бригадага бошлиқ қилиб тайинлашга қарор қилдик, — деди.

— Аёл бошим билан...

— Ҳеч иккиланма, яхшиликка ташналик билан талпиниб яшаш керак. Албатта қийинчиликлар, қарама-қаршиликлар бўлади. Лекин қийинчиликлар деган дадилликдан қўрқади. «Чиндан ҳам, чумчуқдан қўрққан тариқ экмас», дейдилар уйлади Нурпошша. Бригада ҳудудидаги майдонларида картошка етиштириларди. Нурпошша картошка етиштириш технологиясини яхшигина ўрганиб олган эди. 1986 йилда картошка ҳосилдорлиги яхши бўлди. Бригада аъзоларининг димоғи чоғ, аёл киши бригадирликни эплаёлармиди, деганлар ҳам бўлган эдида. Каттага ака, кичикка ука, деб улар қалбига йўл топа билди. Энг муҳими шу — одамларнинг дилидагини топиб гапириш, ташвишларига, орзу-ҳавасларига шерик бўлиш, интилишларига монелик қилмаслик, яхши-ёмон кунларида уларнинг [illegible] муваффақиятини ҳал қилади. Нурпошша одамларга эл ва эш бўлиб, юракдош бўлиб иш муҳитига кирди. Йилдан-йилга қувончли кўрсаткичлар сони ортаверди.

Бироқ, ҳаёт йўли доимо равон ва теп-текис кетавермас экан. Оиланинг устуни — умр йўлдоши оламдан ўтди. Энди Нурпошша ҳам ота, ҳам она бўлиб, жигарбандлари бошини силади. Ўғиллари Саиджон, Бахтиёр ва Фарҳоджонлар ҳали ўқувчи ёшида эди. Нурпошша ҳам далага [illegible]. Наилож, қисмат хаттотининг битиги шу экан. Нурпошша ғам-ҳасратларга бўйин эгмади. Ҳаёт ҳасратни иш билан енгди.

1998 йилда Нурпошша Комилова бригадаси аъзолари 22 гектар майдондан 34 центнердан пахта етиштирдилар. Улар жорий йилда 40 центнерлик марра учун тер тўкяптилар. Шунингдек, ўтган йил бригадада 38 гектар ерда буғдой экилиб, 55 центнердан дон йиғиб олинди. Бу йил ҳам 38 гектар ерда буғдой етиштириляпти. Ҳосилдорликни гектар бошига 60 центнерга етказиш ғаллакорларнинг бирдан-бир мақсади. Буғдойзорлардан дилга мовий қувонч уфуради. Буғдой бошоқлари бўлик ва сердон бўлди. Сердаромад тармоқ бўлган пахтачиликка ҳам эътибор кучли. Майдонларда гектарларга қанд лавлаги, чорва моллари учун озуқа лавлагиси, картошка, бедалар гуркираяпти. Деҳқонлар меҳрини дариғ тутмаган экинлари баравж.

— Нурпошша салоҳиятли, иродаси мустаҳкам, имон-эътиқодли,қалби покиза аёл, — дейди «Соҳибкор» ширкат хўжалиги раиси Отажон Курбонов. — Айни пайтда аёлларга хос назокат эгаси. Меҳри, жасорати беқиёс. У ўғилларини ўқитди, эл юкига елка тутадиган, меҳнатсеварлик, садоқат руҳида тарбиялади. Саиджон Темир йўллар институтининг инженер-механик куллиётини битказди. Бахтиёр қурилиш инженери. Фарҳод эса математика фани бўйича ўқитувчи. Ҳаммаси уйли-жойли. Ипакдай эшилган келинлари оқила, қаноатли, меҳнатсевар, эпчил. Рўзғорлари бут, уйлари саранжом-саришта.

Бахтиёрнинг турмуш ўртоғи Хосиятхон Урганч педагогика университетида фалсафадан сабоқ беради. Саиджоннинг жуфти ҳалоли Гулбаҳор боғчада ишлайди. Фарҳод билан умргузаронлик қилаётган Ўрозгул ширкат хўжалигининг аъзоси. Уларнинг барчаси ҳалол меҳнат билан эл эъзозига сазовор бўлганлар.

Нурпошша Комилова 10 йилдан буён бригадага етакчи. Ёши элликни қоралаган онахон 10 нафар неваранинг бувижониси. Ибратли оила, бунёдкор аёл. Ҳаётда ўз ўрнини топган лафзи ҳалол, меҳр-оқибатли аёл.

Президентимиз Ислом Каримов шундай деган эди: «1999 йилни мамлакатимизда Аёллар йили деб эълон қилишдан мақсадимиз — аввало хотин-қизлар ўз қадр-қимматини янада чуқурроқ ҳис этиши, ўзининг бой маънавий дунёсини, меҳрибонлик қудратини намоён қилиши, ижтимоий-сиёсий ҳаётимизда, кундалик турмушимизда, ўзига муносиб ўринни эгаллаб олишидир».

Нурпошша ўзини ва бригадасидаги аёлларни, келинларини ҳам юртбошимиз таъкидлаганидек юксак мақсадда бўлишлари учун, ўз аёллик шаъни, қадр-қимматини, обрўсини кўз қорачиғидек асрашлари учун жон куйдиради. Бу ерда барчанинг фикри ёди меҳнат ва меҳрдан тўкинлик яратишда.

Раҳим ОТАХОНОВ,
Шовот тумани

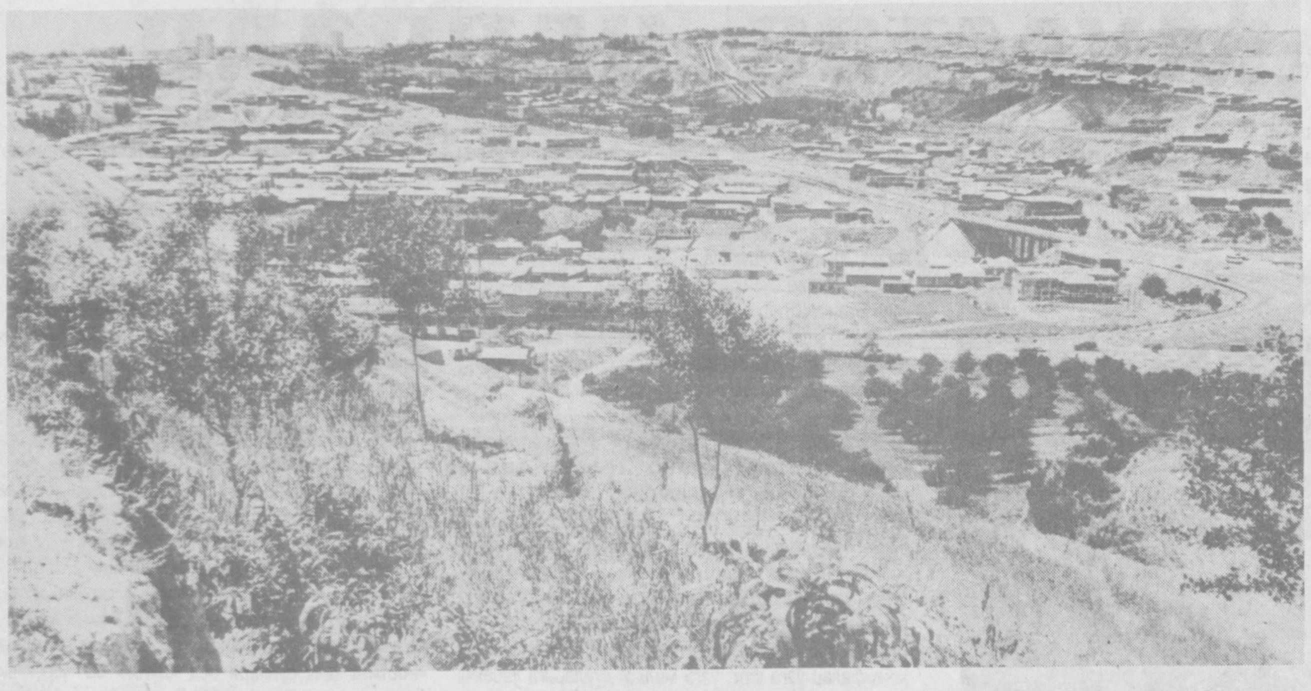

Намангандаги Ахсикент даҳаси.

Турғунбек МАҲКАМОВ олган суратлар.

БЕШ АСРНИ ЁРИТГАН ЮЛДУЗ

«Муҳокамат ул-луғатайн» ёзилганига беш юз йил тўлди

Шу йил декабр ойида Алишер Навоий қаламига мансуб «Муҳокамат ул-луғатайн» асарининг китобат қилинганига беш юз йил тўлади. Ҳазрат асар тарихини рисола охиридаги қуйидаги рубоийда шундай кўрсатган эканлар:

**Бу номаки ёзди
қаламим тортиб тил,
Таърихин анинг
жумодиул аввал бил.
Куннинг рақами
чоршанба қилғил,
Тўққуз юз йилдан ўтуб
эрди беш йил.**

Бу рубоийдаги ҳижрий 905 жумодиул аввални милодийга айлантирсак, асарнинг ёзилган куни 1499 йил декабрининг 4, 11, 18, 25 чоршанбаларидан бирига тўғри келади. Афсуски, асар қайси чоршанбада ёзилганлиги ҳозирча номаълум. Лекин бир нарса аниқ: бу асар шоир умрининг охирида, ватан, миллат, тил ҳақида кўп қайғурган, кўп ўйлаган йиллари ёзилган. «Муҳокамат ул-луғатайн» узоқ йиллик изланишлар, кузатишлар асосида битилган. Алишер Навоий уни ёзишдан аввал ўзбек тилининг товуш тузилиши, лексикаси ва морфологияси бўйича кўп кузатишлар олиб борган. Бу ҳақда шундай деган: «Ва йиллар турк тили ва назми қоида ва услубида билмаганларимни сўруб ва мушкулларимни ҳаллоли мушкулотим тобуғида арзға еткуруб, азим фойдалар топиб, кулли натижалар кўрдум».

Ватанпарварлик туйғуси билан суғорилган ўзбек тили ҳақидаги дастлабки илмий рисолада шоир ўқувчилар диққатини қуйидаги масалаларга қаратди. 1 Ўзбек тилидаги унлилар ва уларнинг бир-бирларидан фарқи; 2 ўзбек тилига хос бўлган ундошлар; 3) илк ўзбек алифбоси; 4) ўзбек тилида сўз ясаш йўллари; 5) ўзбек тилининг сўз бойлиги.

Асарда ушбу саналган мавзулардан ташқари яна кўп масалалар ҳақида фикр юритилган. Вақти келиб улар ҳақида батафсил сўз юритилар, аммо биз уларнинг фақат биринчиси ҳақида тўхталиб ўтмоқчимиз. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Алишер Навоий ўзбек тилидаги унлиларни

Туркий дунё фахри

таснифлашда уларнинг талаффузидан келиб чиққан. Яъни уларни ўзбек тилининг миллий хусусиятига кўра бир-биридан фарқлаган. Шоир **а** унлиси талаффузида овознинг чўзиқлигини ҳисобга олиб, уни узун-қисқалик, бошқа унлиларни оғизнинг очилишига қараб тор-кенглик бўйича белгилаган. Шундай қилиб, Алишер Навоий биринчи бўлиб, унлиларнинг миллий таснифини яратган тилшунос ҳисобланади. Шоир асарлари ва у берган маълумотларга эътибор берилса, эски ўзбек тилида учта **а** товуши бўлганлигини кўрамиз. Улардан бири маъно ажратиш хусусиятига эга, қолганлари эса бу хусусиятдан маҳрумдир. Шуниси диққатга сазоворки, ҳар учала **а** товуши шоир асарларида махсус белгилар билан кўрсатилган. Чўзиқ **а** маддали алиф, оддий **а** алиф, қисқа **а** ҳойи ҳавваз орқали берилган.

Алишер Навоий ўзбек тилидаги тўртта ў ҳақида шундай ёзади: «Тўрки дом (тузоқ), яна тўрки андин дақиқ (ингичка, тор) роқ-дурки, қуш ўлтурур йиғочдур ва тўрки андин дақиқроқдур, уйнинг тўридур ва тўрки барчадин ариқ(ингичка, тор)дур, тўрлуғин ё эшикни тўрмак уйидур». Бу мисол эски ўзбек тилидаги **ў** унлилари бир-бирларидан оғизнинг тор-кенглиги бўйича фарқланганлигини кўрсатади. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бу иқтибосдаги дақиқ ва ариқ сўзлари тор, ингичка маъносида ишлатилган. Уларни олд қатор, орқа қатор деб талқин қилиш ҳақиқатга хилоф. Яна қайтарамиз, бу унлилар эни бўйича тор-кенглик, узунлиги бўйича узун-қисқалик билан фарқланмоқда. Яъни тор, узун-қисқалигини зукколик билан пайқаган «Чиғатой гурунги» аъзолари 20 йиллардаёқ уларни «тўғри чўзғи» атамаси билан номлаган эдилар. Шўро мафкураси талаби билан Алишер Навоий келтирган юқоридаги мисоллар ўзбек тилидан узоқлаштирилиб, европа тиллари қолипига солиниб тасниф қилина бошланди. Худди шу мисолларни шўро олимлари бизга сингармонизм деб тақдим қилдилар. Улар шоирнинг юқоридаги фикрини тескари изоҳлаб, бу товушлардан бири тил олди **ў**, иккинчиси тил орқа **ў** деб, талқин қилдилар. Ҳамма нарсага кўникишга мажбур бўлган олимларимиз бу фикрга ҳам ишона қолдилар. 1946- йилдан бошланган бу хато ҳанузгача дарсликларимизда давом этиб келмоқда. Алишер Навоий асарларидаги унлилар шундан бери тил олди **а**, тил орқа **а**, тил олди **ў**, тил орқа **ў** деб тасниф қилинмоқда. Ачинарлиси шуки, биз бугун ўқувчиларга Алишер Навоий тилида иккита **а**, иккита **у**, иккита **и** бор деб нотўғри билим бераяпмиз. Ваҳоланки, тил, тиш ҳақида мукаммал тушунчага эга бўлган Алишер Навоий унлиларнинг талаффузида на тил, на тиш иштирок этиши ҳақида бирор сўз ёзмаган, Ҳазрат **и** ва **э**, чўзиқ **и** товушларини ҳам узун-қисқалик билан фарқланишини кўрсатиб, шундай ёзган эди: «бэз сўзида **э**, биз калимасида **и**, бииз (бигиз) каломида чўзиқ **и** унлиси ишлатилган.

Шўро олимлари бу мисолларни ҳам ўзларича изоҳлаб, уларнинг бири тил олди, иккинчиси тил орқа унлиси деб талқин қилдилар. Улар ўз илмий ишларида шоир асарларининг иккита **а**, иккита **у**, иккита **ў**, иккита **и** билан ёзилишини кўрсатиб бердилар. Шундан бери шоир асарларини биз ҳам ўз илмий ишларимизда ана шу қоида билан ёзиб келмоқдамиз. Бу қоидага биноан Алишер Навоийнинг «Маҳбуб-ул-қулуб» асаридаги «Анинг ишқини берк тутмоқ керак, йана бор-у йўқни унутмак керак» деган байти тил тарихига оид ишларда мураккаб белгилар билан берилмоқда: **«Анинг ишкыни бэрк тутмак кэрак, йана бар-у йокны унутмак керак»**. Яна бир мисол: Ҳазратнинг «Фарҳод ва Ширин» достонидаги «Навоий фоний ўл, истар эсанг ком, нечук ким бўлдилар Фарҳоду Баҳром» байти тилимиздан узоқлаштирилиб, қуйидагича ёзилмоқда: **Навоий фаний ол, истар эсанг кам, нэчук ким болдылар Фарҳад-у Баҳрам.**

Хуллас, Алишер Навоий асарларини сингармонизм асосида ёзиш бутунлай нотўғридир. Ёшларимиз биз қилган хатоларни тузатиб, улуғ санъаткор асарларини тилимизга яқинлаштириб нашр қилишлари керак. Шундагина ҳақиқат қарор топади.

**Эргаш УМАРОВ,
профессор**

КЎК ЭШИГИ ОСТИДА

АСР БОШИ МАТБУОТИ ВА ЖАДИДЧИЛИК

1826 йилда туркий тилдаги илк газета — «Жаридаи ҳаводис» чиқа бошлаган эди. Шундан сўнг яна бир қанча газета ва журналлар нашр қилинди. 1883 йилда эса 10 апрел Русия мусулмонлари тарихида матбуот куни деб аталди. Чунки шу куни туркий матбуотнинг энг улуғ нишони — «Таржимон» дунё юзини кўрди.

1908 йил Оренбургда «Шўро» журнали таъсис этилди. Шарқ матбуотининг салкам юз йиллик анъаналарини давом эттириб, унга Европа демократиясининг ижобий жиҳатларини олиб кира бошлаган бу журнал тез орада бутун турк дунёси эътиборини ўзига жалб қилди. Журнал муассислари ўша даврдаги татар буржуазиясининг энг таниқли вакиллари, олтин фабрикасининг эгалари ака-ука Зокир ва Шокир Рамиевлар эди. Татар зиёлиларининг энг илғор намояндаларидан бўлган Ризоиддин Фахриддин бу журналга муҳаррирлик қилганди.

Зокир Рамиев — XIX аср охири XX аср бошларидаги татар адабиётининг кўзга кўринган вакилларидан, ҳассос шоир. Унинг нафис қалами билан ёзилган шеърлар фалсафий теранлиги ва бадиий гўзаллиги билан ажралиб туради. «Дардманд» тахаллуси билан ижод этган бу шоир шеъриятини кўпчилик Чўлпон ижодига ўхшатишган эди.

Шокир Рамиев — ўша пайтдаги етакчи нашрлардан бири — «Вақт» газетасининг асосчиларидан. «Вақт» матбаасининг эгаси. Уни ва унинг газетасини Туркистонда жуда яхши билар эдилар.

Ризоиддин Фахриддин — машҳур татар маърифатпарвари, моҳир журналист. Асримиз бошларида Туркистонда уни танимаган, асарларини ўқимаган зиёлини топиш қийин эди. Жадидчилик ғояларининг илғор тарғиботчиларидан бўлган бу улкан шахс аввал ўз асарлари, қолаверса, «Шўро» журнали воситасида Туркистон жадидчилигига катта таъсир кўрсатди.

Ана шундай тараққийпарварлар назари остида чоп этила борган «Шўро» журналининг савияси ҳам ана шунга хос бўлди. «Шўро» 1908 — 1917 йилларда Оренбургда «Вақт» матбааси томонидан ҳар ойнинг биринчи ва ўн бешинчи кунлари рангли муқовада нашр этилиб турган. Унинг биринчи сонида журналнинг йўналиши, мақсади хусусида муҳаррир томонидан шундай сўзлар битилади: «Шўро»нинг маслаги кучи етганча қадар Русия мусулмонларининг саодатлари ҳақинда хизмат этмакдан иборат бўлиб, мақсади ўқувчиларни рози қилмоқ учун сабот ва ғайрат кўрсатмоқдир», [1] (муҳаррир «Русия мусулмонлари» деганда Туркистон аҳолисини

ҳам назарда тутмоқда). Ўн йил давомида журнал ўзининг ана шу маслак ва мақсадини тўлиқ амалга оширди. Муҳаррир изоҳлаганидек: «Шўро» миллатни илмли, маърифатли этмак ҳақинда машварат мажалласи ўла чиқадир. Истаган одам ушбу мажлисда сўйлар ва истаганлар тинглар»[2] эди.

Журнал давр зиёлиларига эркин сўз айтиш учун янги имкониятлар берди. Унда жаҳон фани, ижтимоий-сиёсий ҳаёти, маданий янгиликлари акс этди. Шу сабабли ҳам тез орада «Шўро» бутун Шарққа кенг тарқалди. Журнал ўз саҳифаларида Туркистон мавзусига катта ўрин ажратди. Ўн йил давомида Туркистонга оид 138 мақола эълон қилинди. Ўлкамиздан борган 90 та мактуб, 71 та бадиий асар, 21 та хабар нашр қилинди, 112 муаллиф бу борада қалам тебратди. Улар орасида Нўширавон Евушев, Аҳлулло Хайрулло ўғли, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Ҳожи Муин Шукрилло кабилар айниқса фаол иштирок этдилар. Бошқа ҳеч бир ўлкага журнал бу қадар диққат қаратмаган эди.

Бир мисол. 1917 йил феврал — ноябр оралиғида «Шўро»да Туркистон мухторияти» масаласи қизғин муҳокамада бўлди. Биргина шу мавзуга бағишлаб 5 та мақола ва яна бир қанча хабар ва мактублар эълон қилинди. Мирмуҳсин Шермуҳаммедов, Маҳмудхўжа Беҳбудий, Алижон Тиришқовий каби зиёлиларнинг мухторият тўғрисидаги мулоҳазалари мунтазам бериб борилди.

«Шўро»ни ўрганиш жараёнида биз бугунги адабиётшунослигимизга номаълум бўлган айрим материалларга дуч келдик. Булар: Муҳаммадшариф Сўфизоданинг «Асфандиёрхон» шеъри (1911 йил, 12-сон), Чўлпоннинг «Ўш» номли очерки ва «Умид» номли шеъри. «Асфандиёрхон» шеърини адабиётшунос олим Шерали Турдиев «Адабий ҳамкорлик самаралари» китобида Сўфизоданинг «Шўро»да босилиб чиққан бошқа асарлари қаторида тилга олади. Бироқ унинг матни бизда эълон қилинмаган. Мусаддас жанрида ёзилган бу шеър, 6 банддан иборат. Тагига «Қўнғиротда маълум Сўфизода Муҳаммадшариф» деб имзо қўйилган. Англашиладики, шеър шоирнинг қувғинда юрган даврида ёзилган ва бу давр Хива хони Асфандиёрнинг тахтга чиқуви вақтига тўғри келган. Биринчи қарашда бу асар мадҳияга ўхшаб кетади. У Асфандиёрхон ҳақида ёзилган бошқа танқидий руҳдаги асарлардан анча фарқ қилади. Хусусан, ҳар банднинг охирида такрорланиб келувчи:

**Асфандиёрхон
Абулнаср ва
Алазафар
Хоразма верди
равнақ, адли ила
зебу фарЗ**

мисралари ўқувчига бироз эриш туюлиши табиий. Аммо бир нарсани қайд этиш лозим, бу шеър Асфандиёрхон тахтга эндигина чиққан, ҳали унинг зулм ва адолатсизлик устига қурилган ҳокимияти кўпчиликка аён бўлмаган даврда ёзилган. Шу сабабли бу мусаддасни золим шоҳларни ноўрин мадҳ этувчи бошқа асарлар қаторига қўйиш ноўрин туюлади. Қолаверса, шеърдаги:

**Вордир умидимиз
кена[4] ҳоқон иззу
жоҳ[5]
Этмаз деюб раия
ҳуқуқини ҳоки роҳ...**

ёки

**Адли ила ўлса
шоҳи жаҳон
ўйлаким қуёш,
Қонуна қаршу ким
эдажак фитна
ва талош.**

Сатрларини ўқиб, шоирнинг мақсади мадҳия ўқиш эмас, янги ҳоқон олдида ўзининг адолатли ҳокимият борасидаги орзу-умидларини баён қилиш экан, деган хулосага келиш мумкин. Шеър «Шўро»дан бошқа ҳеч қаерда чоп этилмаган. У биздаги Сўфизоданинг ягона тўпламии — «Тароналар»га ҳам киритилмаган.

Чўлпоннинг «Ўш» очерки ва «Умид» шеъри ҳам «Шўро»дан бошқа ҳеч қаерда чоп этилмаган, «Ўш» очеркини Озод Шарафиддинов унинг «Яна олдим созимни» китобига ёзган сўзбошисида «бизга маълум» дейди. Аммо манба кўрсатилмайди. Бу очерк «Шўро»нинг 1915 йил 9-сонида эълон қилинган. Унда Ўш вилоятининг географик ўрни, аҳолиси ҳақида маълумот берилади. Яна Ўшдаги «Тахти Сулаймон» зиёратгоҳи, халқнинг унга бўлган кўр-кўрона эътиқоди, бемаъни расм-русмлари ҳақида танқидий фикрлар баён қилинади. Маълумки, «Қурбони жаҳолат» хронология жиҳатидан ҳозирча Чўлпоннинг илк бадиий асари ҳисобланади. У 1914 йил 29 апрел куни «Садойи Туркистон» газетасида эълон қилинган. «Умид» шеъри эса шу йили 15 май куни чиқади. Демак, бу шеърни Чўлпон ижодининг илк даврига оид асарлар қаторида санашимиз мумкин. 24 мисрадан иборат, бармоқ вазнида ёзилган бу шеърда ўн етти яшар шоирнинг қалб туғёнлари, орзу-умидлари, ёшлик ғайрати акс этиб турибди:

**Ошар эдим, кўк
қопусин [7] очар
эдим,
Туркистонға илм
нурин сочар
эдим.**

Шунингдек, унда баркамол истеъдоднинг куртаклари кўринади. Шеър остига «Қаландар. Тошкент» деб ёзиб қўйилган.

Кўринадики, «Шўро» журнали Туркистондаги жадидчилик ҳаракати ривожига катта таъсир кўрсатган. У бутун Шарққа Туркистондан хабар берди, миллатни жаҳон фани, маданияти, санъати дурдоналари билан ошно этди.

**Шаҳноза СОАТОВА,
ТошДУ талабаси**

**1. Ризоиддин бин Фахриддин. Мақсад ва маслаги. «Шўро» журнали, 1908 йил, 1-сон.
2. Ўша мақола.
3. Фар-тож.
4. кена.. ки, яна.
5. иззу жоҳ-куч ва мансаб, 6, хоки роҳ-оёқ ости.
7. Қопу-эшик.**

Маънавий булоқларимиз

КЎП ЎЧМАСЛИК НИШОНИМ БОР

Миллий мустақиллик шарофати билан халқимиз маънавиятининг азим ва ҳаётбахш сарчашмалари қайтадан кашф этилмоқда. Ана шундай маънавий булоқлардан бири чимёнлик Хожаназар Ғойибназар ўғли ҲУВАЙДОнинг бадиий-фалсафий меросидир. XVIII аср ўзбек адабиёти ва тасаввуф фалсафасининг таниқли вакили бўлган Ҳувайдо Фарғона туманидаги Чимён қишлоғида туғилиб, Ўш шаҳрида — бобоси қўлида тарбия олди. Тасаввуф таълимотини эса, отаси Ғойибназар эшондан ўрганди. Ғойибназар эшон йирик уламо бўлиб, кошғарлик машҳур шайх Офоқхожанинг муриди эди. Носеҳ Чимёнийнинг ёзишича, Ҳувайдо Чимёнда мактабдорлик қилган, тасаввуфнинг нақшбандия тариқати ғояларини кенг тарғиб этган ва уни янги мазмун билан бойитган.

Афсуски, кейинги йилларда эълон қилинган айрим илмий мақола, дарслик ва нашрларда шоир исмини «Хўжаназар» ва «Хўжамназар» тарзида хато ёзиш ҳоллари ҳам учраб турибди. Адабиёт тарихига оид қўлланма ва дарслик муаллифлари эса, Ҳувайдонинг туғилган йили номаълум, деб кўрсатаяптилар.

Биз яқинда Ҳувайдо девонини нашрга тайёрлаш жараёнида олиб борилган изланишлар оқибатида мазкур масалага аниқлик киритиш мумкин, деган тўхтамга келдик. Гап шундаки, Ҳувайдо бир ғазалида ўзининг неча йил умр кўрганлигига ишора қилиб «Эллик яшаб, олтмишга етиб, зарра амал йўқ, Ўлмак хуш эрур мангоки, дунёға тўйибман» деб ёзадики, бизнингча, «Ҳувайдонинг туғилган йили номаълум» дейишдан кўра мазкур далилларга асосланиб, «шоир тахминан 1720 йиллар атрофида туғилган ва 60 ёшдан ўтиб, Чимён қишлоғида вафот этган», дейиш мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари, Ҳувайдонинг шогирди бўлган мавлоно Носеҳ Чимёний устози вафотига бағишлаб ёзган таърих-марсиясида «Хирад устоди таърих вафотин, битибдур «ғойиб ўлди қутби ходий», — деб қайд этади. Яъни, Ҳувайдонинг 1780 йилда вафот этганлигини кўрсатади. Бу далил ҳам тахминимиз ҳақиқатга яқин эканлигидан далолат беради.

Ҳувайдонинг шеърларидан маълум бўлишича, у араб ва форс тилларини мукаммал билиш билан бир қаторда ўзбек мумтоз адабиётини, диний адабиётни, Қуръон ва ҳадисларни пухта ўзлаштирган. Ўзининг ноёб истеъдоди ва инсоний фазилатлари туфайли халқ орасида Эшон Ҳувайдо деб ном қозонган. У тасаввуфнинг инсонпарварлик, маърифатпарварлик ғояларини кенг тарғиб этишда шеъриятнинг барча имкониятларидан моҳирлик билан фойдаланган, комил инсон шахсини шакллантиришдек ғоят муҳим ва мураккаб масалага янгича ёндашган. Шоир ижодий мероси шу қадар бой ва кўпқирралики, таниқли адабиётшунос Тўхтасин Жалолов таъкидлаганидек, унинг ижоди тўғрисида йирик асар яратмай туриб, талабчан ўқувчини қониқтириш амримаҳолдир.

Ҳувайдонинг ижодий мероси XX аср бошларида Ғарб олимларининг ҳам эътиборини тортган ва ана шу қизиқишнинг илк самараси сифатида 1902 йилда Берлинда немис шарқшуноси Мартин Хартманнинг «Ҳувайдонинг чиғатойча девони» номли асари немис тилида босилиб чиққан. 1927 йил Тошкентда рус шарқшуноси М.Ф. Гавриловнинг «Среднеазиатский поэт и суфий Хувайдо» деган китоби нашр қилинди. Шоир куллиёти «Китоб эшон Ҳувайдойи Чимёний» номи билан Стамбул, Қозон ва Тошкент босмахоналарида кўп марта нашр қилиниши ҳам халқимиз томонидан Ҳувайдо асарларининг катта қизиқиш билан мутолаа қилинганлигидан гувоҳлик беради.

Ҳувайдо замонасининг йирик дин арбоби, истеъдодли шоири, улуғ мутафаккири, нақшбандия тариқатининг изчил давомчиси сифатида хон саройидан олисроқда, оддий авом халқ орасида яшашни, унинг дардига малҳам бўлишни афзал кўрди. Бева-бечора ва мискинлар манфаатини ҳимоя қилди, бир ғариб кўнгилни шод этишни Каъба зиёратидан яхшироқ деб билди:

**Бир ғариб кўнглини шод айласанг,
Йўл босиб, Каъба сари бормоқ абас.**

Маълумки, мумтоз шоирларимиз ижодида мол-дунёга ҳирс қўйиш, бойлик ортидан қувиш қаттиқ қораланган. Ҳувайдо шу ғояни давом эттириб ёзади:

**Берма дунёга кўнгил, ҳеч кимга қилган
йўқ вафо,
Ким кўнгил берди анга, бўлди Худодин
бехабар.**

Шоир бир шеърида «аҳли донишлар назарида пул ва мол ўлим тузоғига қўйилган дондир, уни териб олдим деб хурсанд бўлма, у тузоқдан қоч», деб уқтиради. Жамият ҳаётидаги ўта салбий иллатлардан яна бири ёлғончилик, фирибгарлик ва каззобликдир. Бу иллатлар туфайли қанчадан-қанча софдил кишилар азият чекадилар, бундан ҳатто ёлғончиларнинг ўзлари ҳам омон қолмайдилар. Ўз салафлари изидан борган Ҳувайдо шеърларида ахлоқ-одоб, маънавият, маърифат масалалари алоҳида ўрин тутади. Шоир ўз асарларида ҳалоллик, поклик, ростгўйлик, диёнат, инсоф, бировнинг ҳақига хиёнат қилмаслик, етим-есир ва камбағал-мискинларга меҳр-шафқатли бўлиш каби олижаноб инсоний фазилатларни кенг тарғиб қилади. Нопоклик, маиший бузуқлик, ўғрилик, тилёғламалик, риёкорлик, лаганбардорлик, айниқса, кибру ҳаво, мутакаббирлик сингари жирканч иллатларни қаттиқ қоралайди.

Ҳувайдо ошиқ шоир, лекин ундаги ишқ Аллоҳга бўлган ишқдир. Бу йўлда шоир чексиз жабру жафоларга дуч келади, азоб чекади, чўлу биёбонларни кезади, саҳарлар оҳ уриб кўз ёшларини тўкади, нолаю фарёд қилади: оҳ урганида оҳ ўти осмон шифтига етади, унинг шиддатидан осмон садо қилиб, булутлар йиғлайди:

**Оҳ урсам, сақфи гардунга тегар оҳим ўти,
Шиддатидан ўт чиқиб, айлар садо,
йиғлар саҳоб.**

Ҳувайдо ҳаётини ҳалол меҳнат ва тоат-ибодат билан ўтказган, тақводор инсондир. Шунга қарамай, шоир ўзини тамом гуноҳкор, ҳаммадан паст, умрида савоб иш қилмаган, тоат-ибодатсиз ўтган осий банда деб ҳисоблайди:

**Ҳайф, умрум фоний дунё деб адо
қилдим ғалат,
Билмадим гавҳарни қадрин, кам баҳо
қилдим ғалат...
Хайру эҳсон, тоат айлаб, Ҳақ ризосин
топмадим,
Ҳосил айлаб мақсадим, нафсим ризо
қилдим ғалат.**

Ҳувайдо шеъриятида «май», «майхона», «соқий» образлари кўп учрайди. Бу мумтоз адабиётимизга хос анъанавий мавзу бўлиб, бундай шеърлар ёзган мутасаввиф шоирлар асарларидаги «май», «майи ваҳдат» — Аллоҳ номини зикр этиш, унинг муқаддас номи билан сармаст бўлиб юриш ва шу орқали тасаввуфнинг оғир ва машаққатли йўлларини босиб ўтиш, Аллоҳнинг васлига етишиш, унинг дийдорига мушарраф бўлиш тимсолидир. Ҳувайдо шеъриятидаги майни ҳам ана шу маънода тушуниш лозим.

Ҳувайдо ғазаллари бадиий жиҳатдан ғоят пишиқ-пухта бўлиб, уларда турли бадиий санъатлардан моҳирона фойдаланиш, тил безаклари, сўз ўйинлари, Қуръон ва ҳадислардан ўринли фойдаланиш, араб ҳарфлари ёрдамида турли мажозий иборалар яратиш кўзга яққол ташланиб туради. Шоирнинг арабий, форсий ва туркий тилларни қанчалар пухта билганлиги унинг бадиий маҳоратида ўз ифодасини топган. Ҳувайдо шеъриятининг бадиий хусусиятлари, унинг тили ҳақида ҳали махсус тадқиқотлар олиб бориладиган, деган умиддамиз.

Ҳувайдо ўз шеърларини мумтоз ўзбек адабий тилида ёзди. Унинг тасаввуфий иборалари, шеърий услуби кўпроқ Аҳмад Яссавий ва Машраб анъаналарини давом эттирганлигидан дарак беради. Масалан, шоир «Мано» радифли ғазалини Аҳмад Яссавийга назира қилиб ёзган бўлса, «Қуяр», «Қуйгай» радифли ғазалларини Машраб услубида яратди.

Ҳувайдо асарлари ўз вақтида қўлёзма шаклида кенг тарқалган, баёзларга киритилган. Унинг шеърлар девони қўлёзмалари республикамиз ва Яқин Шарқ мамлакатлари кутубхоналарида сақланади. Биргина республикамиз Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида шоирнинг еттита қўлёзма девони сақланяпти.

Хожаназар Ҳувайдо «Роҳати дил» номли шеърий достон ҳам ёзган. Достон диний масалаларга бағишланган бўлиб, Аллоҳга бағишланган ҳамду сано билан бошланиб, пайғамбар шарафига наът, чаҳорёрлар ҳақида маълумотлардан кейин қиёмат, жаҳаннам, жаннат баёнлари берилган. Сўнг пайғамбарлар, машҳур саҳобалар, авлиёлар ҳақида ибратли ҳикоялар келтирилиб, инсон ҳаёти учун зарарли ва гуноҳ ишлар бўлган ичкиликбозлик, бойликка ҳирс қўйиш, ёлғончилик, зино каби иллатлар қаттиқ қораланган. Бундай иллат ва нуқсонларнинг ёмон оқибатлари ҳаётий мисоллар ва ибратли ҳикоялар орқали кўрсатилган. Мазкур достон чуқур фалсафий мушоҳадаларга бой бўлиб, баркамол инсон шахсини камол топтиришда муҳим маърифий ва тарбиявий аҳамиятга эгадир. Ҳувайдонинг «Роҳати дил» достони 1994 йили шарқшунос олим Саидбек Ҳасан томонидан ҳозирги ўзбек имлосида кўп нусхада нашр этилди. Бироқ, афсуски, ноширлар матнни яхши ўқий олмаганликлари туфайли жуда кўп қўпол хатоларга йўл қўйилган. Шунинг учун ҳам уни Ҳувайдонинг тўлиқ девони билан биргаликда қайта нашр этиш зарурияти бор.

Мустабид совет тузуми даврида халқимизнинг миллий, маданий ва диний қадриятлари поймол этилди, тасаввуф адабиёти ва фалсафаси ҳақида сўз юритиш, тадқиқотлар олиб бориш таъқиқланди, буюк истеъдод эгалари бўлган Аҳмад Яссавий, Сўфи Аллоҳёр қатори Ҳувайдо ижоди ҳам диний-мистик адабиёт вакили сифатида деярли ўрганилмади.

Академик Воҳид Зоҳидов ва Суйима Ғаниевалар томонидан нашрга тайёрланиб, 1961 йили Тошкентда чоп этилган Ҳувайдонинг «Танланган шеърлар»и тўпламига 72 ғазал ва 11 рубоий киритилган бўлиб, сермаҳсул шоир ва мутассаввуфнинг бадиий маҳорати ва фалсафий қарашлари ҳақида тўлиқ тасаввур бера олмас эди. Бунинг устига ўша давр руҳи билан мазкур китобчага ёзилган «Сўз боши»да муаллифлар ҳукмрон мафкура тазйиқи остида шоир ижодига нохолис ва бирёқлама, танқидий ёндашган эдилар.

Ҳувайдонинг фалсафий ва диний-ахлоқий қарашлари кенг халқ оммасининг маънавияти ва маърифатини юксалтирмай туриб, жамиятда социал адолатни қарор топтириб бўлмайди, деган ғоя асосига қурилган эди. Шунинг учун ҳам шоир замона носозликлари ва ноҳақликларнинг асл сабабларини маънавий қашшоқликдан, илмсизлик, нодонлик ва имон-эътиқодсизликдан излади. Кишиларни маънавий камолотга етишмоқ учун вужуд саҳросини босиб ўтишга, нафс балосидан қутулиш ва қалб уйини поклашга даъват этди.

Баркамол авлодни тарбиялаш, халқимизни ўзи яратган маънавий қадрият сарчашмаларидан баҳраманд этиш умумдавлат сиёсатига айланган ҳозирги шароитда Ҳувайдо девонининг тўлиқ ҳолида чоп этилиши муҳим маърифий ва тарбиявий аҳамиятга моликдир.

Шоирнинг биринчи тошбосма девони унинг чевараси шоир Салоҳиддин Соқиб томонидан 1907 йили Тошкентда «Китоби эшон Ҳувайдойи Чимёний» номи билан чоп этилган бўлиб, унга «Роҳати дил» достони ҳам киритилган. Мазкур куллиётга Соқиб, Сирожий, Офоқхожа, Умархон, Муҳаммад Алихон, Фитрат Ҳўқандий, Шайх Низомиддин, Имом Раббоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Ҳофиз, Ғавс-ул Аъзамларнинг вафот таърихлари, Жомий, Хожи Муҳйиддин, Номий, Акмалхон Тўра, Хожавий Кирмоний, Бадр Журмий, Хожа Шамсиддин каби шоирларнинг форсий ва туркий ғазаллари, ҳикматлар, ахлоқ ва одобга оид ҳикоялар киритилган. Девон охиридаги ҳикоя ва ғазаллар ҳам Ҳувайдо қаламига мансубдир. Китоб охирида Салоҳиддин Соқиб куллиётнинг чоп этилиши ҳақида маснавий ёзган. Унда мазкур куллиёт таниқли хаттот Муҳаммад Шоҳмурод Котиб (1850—1922 йиллар) томонидан 1907 йили кўчирилиб, чоп этилгани кўрсатилган. Куллиётга Ҳувайдонинг 374 ғазали, 100 дан ортиқ мураббаъ, рубоийси, 3 та мухаммаси, бир мусаддаси, бир мусаммани, 2 та мустазоди киритилган.

Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, мазкур мақола муаллифлари томонидан Салоҳиддин Соқиб нашр қилдирган девон асосида ҳозирги ёзувда Ҳувайдонинг тўлиқ девони нашрга тайёрланди. Юқорида эслатилган ЎзФА Шарқшунослик институтида сақланаётган шоир девони қўлёзмаларидан иккитаси қиёсий ўрганилиб, иштибоҳли ўринларга аниқликлар киритилди ҳамда арабий ва форсий сўзларга изоҳлар берилди. Ҳувайдо руҳини шод этиш, унинг ижодий меросини кенг тарғиб этиш миллий зиёлиларимиз учун маънавий бурч ҳисобланади.

Ҳувайдо ўлмас асарлари билан халқимиз маънавий оламини тонг юлдузи сингари ёритиб турибди. Бу юлдуз сизу бизга гўё шундай демоқда: «Чароғи субҳидам янглиғ кўп ўчмаслик нишоним бор».

**Исматулла АБДУЛЛАЕВ,
профессор,
Қодирқул РЎЗМАТЗОДА,
доцент**

ЖАҲОН КЕЗАР МУМТОЗ НАВОЛАР

Президентимизнинг мусиқа санъати ва мусиқий маданиятимизни ўстириш йўлидаги ғамхўрликлари натижасида амалий тадбир сифатида мусиқий анжуман ва танловлар ўтказиш анъанага айланиб бормоқда. Яқинда Тошкент давлат консерваториясида халқ мусиқаси ва унинг мумтоз намуналари бўлган мақомлар ҳақида бир гуруҳ атоқли санъат усталари ва мусиқашунос олимлар билан давра суҳбати ўтказди. Ва унда билдирилган, фикрга чорловчи мулоҳазалар билан сизларни ҳам таништирмоқ истадик.

ТУРҒУН АЛИМАТОВ, Ўзбекистон Халқ артисти

Ўтган алломалар қолдириб кетган хазиналар бисёр. Улар эл руҳиятига, қалбига, завқига туганмас бойлик, миллий куч-қудратдир. Телевизорни очсангиз, афсуски, енгил-елпи куй-қўшиқлар билан дастурлар тўлиб кетганлигини кўрасиз. Ўзбекистонда мақомни эшитиш орзусидагилар кўпчилик албатта. Истардимки, ойнаи жаҳонимизнинг ҳеч бўлмаса битта каналида миллий қўшиқлар, мақом наволаридан ҳар куни бериб турилса. Миллий қўшиққа халқимиз жуда чанқоқ, бу чанқоқликни дилдан ҳис қилиш пайти келди. Бундай наволар дилларга ором бағишлайди ундан бутун вужуд, юрак дам олади, тетиклашади. **Миллийлик туйғуси ортади.** Ўтган алломаларимиз ҳам «Инсонни руҳий кайфиятини кўтариш овоз орқали ўтишини» таъкидлаганлар ва Қуръони каримни тиловат қилишга ҳам мақом услубида айта оладиган, майин ширали овоз соҳибларини танлашган.

КАРАМАТЛИ ФАЙЗУЛЛА МУЗАФФАР ўғли — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, санъатшунослик фанлари доктори, профессор.

— Тошкент давлат консерваториясида ишлаётганимда 1970 йиллар куй-қўшиқларга эътибор шу даражада кам эдики, агар мақом бўйича дастур тайёрласак, залга 10-12 та магнитофон қўйиб қўйиларди, бундай ижроларга 3 ойда бир маротаба рухсат этилар, йилига 2-3 маротаба концерт берар эдик, холос.

Ҳозирги кунда бу соҳага эътибор қаратилган, йўл-йўриқлар асосида келажак авлодни қадриятимиз бўлган ўз қўшиқ-куйларимизни дилдан куйлай олишларига эришсак, бу ота-боболаримизга муносиб ишимиз бўлади.

ЎЛМАС РАСУЛОВ — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, Бухоро Давлат университетининг мусиқа кафедраси мудири.

— Мақом турли даврда ҳар хил номлар билан аталган, мақомдан олдин арбод, парда тушунчаси бўлган. Бунинг ўзига хос хусусияти шундаки, устоз-шогирд анъаналарига асосланиб, устозона ўрганиш услуби даврдан даврга ўтиб келган. Ҳазрати Навоий даврида Қулмуҳаммад Ноий, Алижон Ғижжакий каби машҳур созандалар бўлган, ундан кейинроқ Намитдин Кавказий Бухорий, Дарвешали Чангий каби ижро соҳиблари ўтган, улар назариядан ҳам кучли билимга эга бўлганлар. Умуман бу ижрочилик тарихини кўпинча Орбат даврига боғлашади. Ижроларимизнинг «Шашмақом» сифатида шаклланиши XVIII-XIX асрга тўғри келади, Қори Каромат Дилкаш, Юсифу Турк, Левича ҳофизлар, Хоразмда Худойберган Муҳуркан, Фарғонада Маматбува Сатторов, Беркинбой Файзиевлар ўша даврларнинг кўзга кўринган ижрочи санъаткорлари сифатида ном қозонишган. Бугунги кунда ҳам мақом яна ўсишга кирди. Тошкенту Бухоро, Хоразмнинг мақом ижрочилиги уйғунлашиб, гўзал ижро пайдо бўлмоқда. Бу маънода ўтаётган кўрик-танловлар кўзни қувонтиради, танловнинг аҳамияти ҳам янги-янги овозлар ва созандалар кашф қилинишидадир. Саҳнада мақом ижрочилиги бўйича беллашаётганлар орасида 16-18 яшар ўғил-қизлар ҳам борлигини айтмайсизми. Ёшлар мақом жанри бўйича куйлаяптими, демак ота-боболаримиздан келаётган олтин меросга қўйилган пиллапоя юқорига кўтарилмоқда.

ТОШХЎЖА АКРОМОВ — Санъат арбоби.

— Инсон дунёга келаркан, унинг биринчи йиғиси у учун илк ашуладир, онасини эмаётганида қўл-оёқларини тебратиши рақсдир. Дунёда инсонлар пайдо бўлган даврдан унинг хониши ва рақси, куйи ҳам пайдо бўлган. Менимча, кимнинг руҳи Аллоҳга яқин бўлса, у куй ярата олади, қўшиқ айта олади, чунки бундай хислатни Аллоҳ ўзи суйган бандасига беради. Шундай суюкли инсон албатта мақомнинг «Оқ отига минади». Ҳозирги кунда мусиқада бу руҳий яқинликни у даражада деб бўлмайди. Кузатсангиз, мусиқага яхши жило бермай туриб хонандалар хониш қилаяптилар.

Истак шуки, ҳар бир устоз ўз шогирдига ўргатишдан олдин ўргатаётган ашуласи маъносини ўзи аввал сўзма-сўз тушунсин, кейин шунга мос куйда ўргатсин. Ҳар бир мусиқани яратаётганда сўз ва куйдаги воқеликни кўз олдимизга келтира олишимиз керак. Мақом ижросида 5 та ҳолат бўлиши шарт деб биламан: мақомнинг бошланиши, кичкина авжи, қочирими, катта авжи ва ниҳоят тугаши. Ҳозирги кунда айтилаётган ҳар хил жанрдаги қўшиқлар, айниқса, эстрада усулидагиларнинг умри ошиб кетса 5-10 йилга боради. Чунки уларда юқорида қайд этилган 5 та бўлим мукаммал эмас. Яна бир нарса ташвишланарли, классик ашулаларни қайта «ишлаб» — аранжировка қилиб бузишмоқда, ўзига хос қадимий мусиқани бузиб айтишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ. Индаллосини айтганда, бу Навоий шеърларини қайта ёзишдай мантиқсиз уринишга ўхшайди, шундай қилиб бўлмайди-ку, куй ҳам илҳом меваси.

ҲАДЯХОНИМ ЮСУПОВА — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Тошкент давлат санъат олийгоҳининг доценти.

— Мен мақом ижрочиси сифатида кўплаб хорижий давлатларга бориб келганман. Биз ижро қилаётганда ҳатто тилимизни тушунмаган кишилар ашуламиздан таъсирлангандан кўзларига ёш олар эди. Шундай куйларимиз бўла туриб, ҳозирда ўзимизнинг хонандалар ўзга юрт, ўзга миллат куйларига ўзбекча сўз қўйиб айтишаётгани ачинарли ҳол.

ҚУВОНДИҚ ИСКАНДАРОВ, Ўзбекистон халқ ҳофизи.

— Мақомларни ким севиб тингламайди ахир.

Ўзимизнинг дилларни ром этувчи мукаммал, қуйма қўшиқларга қалбни берилтириш учун **аввало уларни эшитиш зарур**. Эътибор қилинг, ойнаи жаҳонда баъзи енгил айтимлар қайта-қайта такрорланади, ёд бўлиб кетади, дилни ўтмаслаштиради.

ҲАСАН РАЖАБИЙ — Ўзбекистон халқ ҳофизи.

— Бу мавзуда сўз кетганда, мен халқимиз меросини 12 томлик китоб шаклига келтирган марҳум отамиз академик Юнус Ражабийнинг беқиёс меҳнатларини фахр туйғуси билан айта оламан.

Мақомнинг дилларга ором бериб, инсонларга аъло кайфият бахшида этишидан ташқари, уни танларга даво сифатида ҳам тан олса, фойдаланса бўлади. У кишилар руҳидаги жоҳилликни қувади, тош кўнгилларни эритади, руҳий кўтаринкилик беради. Уни бошқа ижро жанри билан тенглаштириб бўлмайди. Уни жуда кичик ёшдан келажагимиз бўлган ёш авлодга сингдириб бориш керак...

Мақомни тинглаган сари тинглагинг келади, уни эшитиб чарчамайсан, чунки у халқ дилидан айтилаётган наво.

ИСРОИЛЖОН ВАҲОБОВ — Юнус Ражабий номидаги «Мақом» ансамблининг бадиий раҳбари Ўзбекистонда Хизмат кўрсатган артист.

— Буюк алломаларимиз Абу Али ибн Сино, Ал Бухорий, Соҳибқирон Амир Темур ҳаёти ва фаолиятларида ҳам мақом ўз аксини топган. Абу Али ибн Сино касалларга ташхис қўйилгач, уни даволовчи омил сифатида касалга қайси ашулани эшитиш ёки хиргойи қилиш кераклигини айтиб, бу уни соғлиғини тиклашнинг яна бир гарови деган. Катта мусиқий олим Сафиуддин Ал-Урмавий мусиқага катта эътибор бериб, тонгда «Наво»ни тунда «Рост»ни кечқурунлари эса «Дугоҳ» ва «Ироқ»ни тинглашни тавсия қилади. Буюк аллома Алишер Навоий ўша даврни мусиқа устозларидан бири Бурҳониддиндан мусиқа илмини ўрганиб, унинг сеҳрли торига, оҳангига маҳлиё бўлиб «Дилпайзиру — руҳафзо», яъни унинг руҳий мадад берувчи илоҳий кучи ҳақида ёзади. Истар эдимки, ҳозирги ёшларимиз бизнинг кўз олдимизда чинордек буюк куч-қудратга эга бўлган етук санъаткор устозлардан мақом сир-асрорларини ўрганиб, ўз ижодларига янада сайқал берсалар.

ҲУРРИЯТ ИСРОИЛОВА — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист.

Ҳозир санъат борасида Европа мусиқасига билар-билмас кенг эътиқод қилинмоқда. Лекин бу ҳолат вақтинча, чунки улар ўзларини енгил мусиқа томондан синаб кўришади-да, кейинроқ ўзимизнинг такрорланмас санъатимиз қадрига етганларида ўткинчи бу ҳолатдан воз кечадилар деб ўйлайман. Ҳозирги кунда ўтаётган кўрик-танловларда ана шу қайтиш-қадрланишни кўраман.

Суҳбатни МУХТАСАР КАРИМОВА ёзиб олди.

ХАЁЛ ҚАНОТИДА ЎТМИШ СУРОНИ

Тарих — ибрат

Шоир Хуршид Даврон «Самарқанд хаёли» тарихий бадиасида адолатли ҳукмдор ва шоир Заҳриддин Муҳаммад Бобур тақдиридаги фожиаларнинг кўпчилигини Самарқанд учун бўлган курашлар жараёнида тасвирлайди. Асар бошланишидаёқ муаллиф «Бобурнома» саҳифаларидан Самарқандга доир ғоят қимматли маълумотларни келтиради: «Эли тамом суний ва пок мазҳаб ва муташарриъ (Шариатли) ва мутадаййин (дину иймонли) элдур. Ҳазрати рисолат (Пайғамбар) замонидан бери ул миқдор исломки (ислом умматлари) Мовароуннаҳрдан пайдо бўлубдур, ҳеч вилоятдин маълум эмаским, мунча пайдо бўлмиш бўлғай...»

Асар сюжети ва композициясида Хуршид Даврон онгли равишда «Бобурнома» услубини қўллайди ва ҳар бир қаҳрамони тақдирини тасвирлашдан аввал унинг насл-насабини аниқлайди. Фарқ шуки, агар Бобур ҳар бир шахснинг вафоти муносабати билан насл-насабини эсласа, Хуршид Даврон асар воқеасига қўшилаётганида, унинг кимлигини, бошқа тарихий шахсларга қариндошлиги ёки сиёсат жиҳатидан иттифоқдошлигини аниқлайди. Бу ишни у уларнинг шажарасидан бошлайди. Шунга кўра, Бобур Мирзонинг онаси Қутлуғ Нигорхоним Тошкентнинг хони Юнусхоннинг иккинчи қизи бўлган. Отасининг шажараси «Уммаршайх мирзо — Султон Абу Саид мирзо — Султон Муҳаммад Мирзо, — Мироншоҳ — Темур Кўрагон» кўринишида бўлса, онасиники «Юнусхон — Вайсхон — Шерали ўғлон-Муҳаммад Ҳизр хўжахон Тўғлиқ Темурхон — Эсон Буғохон — Дуғахон-Бароқхон, Ёсун — Туға, Муғатуғон — Чиғатойхон — Чингизхон»дир. Шу билан бирга Қутлуғ Нигорхонимнинг томирида қипчоқ қони ҳам бор эди. Юнусхоннинг онаси қипчоқ бекларидан, Соҳибқирон Темур ҳурмат кўрсатган Шайх Нуриддинбек зурриёди бўлганлиги ҳақида манбаларда ёзиб қўйилган.

Хуршид Даврон асарида «Бобурнома»дан ташқари яна ҳофиз Таниш Бухорийнинг «Абдулланома», Наршахийнинг «Бухоро тарихи», Камоллиддин Биноийнинг «Шайбонийнома», Мирзо Ҳайдарнинг «Тарихи Рашидий», Абу Тоҳир хожанинг «Самария» каби мўътабар манбаларидан ўринли фойдаланади. Ҳар бир шахснинг тарихий воқеалардаги фаолиятини ана шу манбаларга суяниб баён қилади.

Муаллиф Бобурнинг нима учун Самарқандни олишга қайта-қайта уринганлигини айтар экан, шундай образли манзарани чизади: «Заргар Темур томонидан ясалган тенги йўқ узукнинг кўзи бўлган Самарқанд ҳам кўпкарига ташланган улоқдек, гоҳ у мирзо қўлига ўтарди. Темур курдиргон Кўксаройда деярли ҳар йили бирон-бир мирзо оқ кигизга ўтқазилиб, Кўктошга чиқарилар ва тахт ҳукмдори деб эълон қилинарди».

Бобур эса бу ҳақда бундай деган эди: «Кўксарой» ажаб хосиятлик иморатдир. Темурбек авлодидан ҳар ким бош кўтариб, тахтга ўтирса ҳам мунда ўлтирур, Ҳар ким тахт доясси билан (даъвоси билан) бош қўйса ҳам бунда қўяр, ҳаттоким киноят бўлуб эдиким, фалон подшоҳзодани кўксаройга чиқардилар яъни, ўлтуртирдилар».

Бундан ташқари, «Самарқанд хаёли»да Хуршид Даврон ўз замонасининг обрўли зотларидан бўлган Хожа Убайдуллоҳ Аҳрори Валий ҳамда унинг фарзандлари Хожа Муҳаммад Абдуллоҳ ва Хожа Муҳаммад Яҳё тарихий воқеаларда муҳим мавқе тутганликларини ҳам ишончли далиллар асосида тасвирлайди, ва бу билан сохта шўро тарихчиларининг бу улуғ зот ҳақидаги ёлғондан иборат фикрларига зарба беради.

Муаррих Бўрибой Аҳмедов ва атоқли тарихчи Зокир Қутбоев ўзбек шўро матбуотида биринчи бўлиб Юнусхоннинг ўғли Султон Маҳмудхон, унинг иниси Султон Аҳмад Мирзо ва Бобурнинг отаси Умаршайх Мирзонинг қирғин жанг бошлашлари арафасида Хожа Аҳрор ўртага тушиб, уларни яраштиргани ҳақида тарихий маълумотларни келтиришган эди. Хуршид Даврон «Самарқанд хаёли»да шу маълумотни янада кенгроқ очиб беради. Шунингдек, Бобур Мирзо билан бир вақтда Самарқанд тахтига даъвогарлик қилган Султон Али Мирзо, Бойсунғур мирзо, унинг иттифоқдоши Шайбонийхон каби тарихий шахсларнинг қилган ишлари қизиқарли ва ишончли манбалар асосида тасвирланади.

«Самарқанд хаёли»да ҳали кўпчиликка маълум бўлмаган ажойиб тақдирли тарихий шахсларни ҳам учратамиз. Бобур Мирзога хайриҳоҳ бўлган, юксак мартабали Хожа Абдул Макорим, Ҳусайн Кўрагон Дуғлат, Навоийнинг дўсти Аҳмад Ҳожибек, Бобурга иттифоқдош Муҳаммад Маъзид Тархон шулар жумласидандир.

Тарихий воқеаларнинг сабаби очилмаган саҳифаларини таҳлил қилар экан, Хуршид Даврон баъзи уринишларда уларни ўз шууридан, қалбидан ўтказиб, ўзича талқин этади. Бу унинг ютуғи, албатта. Айни вақтда Хуршид Давроннинг айрим эътироз уйғотадиган фикрлари ҳам йўқ эмас. Бир ўринда тарихий асарларга шубҳа билан қараш зарурлигини айтиб, бундай дейди: «Қолаверса, гумон қилишдан қўрққан тарихчи тарихчи эмас». Бу фикр унчалик янги фикр эмас. Чунки маркса методология ҳамма нарсаларга шубҳа, гумон билан қарашга ўргатар ва ишончли манбаларни ҳам йўққа чиқарар эди. Бу ерда Хуршид Даврон ўз фикрини бошқачароқ ифодаласа, яъни тахмин, фараз қилиш деса яхши бўлар эди. Бошқа ўринларда жумла ғализликлари мазмунни бузиб юборганини кўрамиз: «саккиз юз ўн олтинчи (1456) йили Хуросон шаҳрида ўтирган Абулқосим Ибн Бойсунғур Ибн Шоҳрух вафот этди». Бу ерда 1456 йил Абулқосимнинг тахтга ўтирган вақтими, ўлган вақтими, билинмай қолган. Бу каби майда тафсилотларни эътиборга олмаганимизда, шоир буюк тарихий шахслар ҳаётини бадиий ва ҳаққоний тасвирлайди. У тарихий шахсларни чалкаштириб юборган (Херман (Армен) Вамбери каби овруполик олимларни ҳақли равишда танқид қилади.

«Самарқанд хаёли»да Бобурни енгган Шайбонийхон, сўнг Шайбонийхонни енгган шоҳ Исмоил Сафавий ҳаёти ва унинг давридаги қизиқарли воқеалар ҳам Абдураҳмон Жомий билан Зайниддин Восифий асарларига суяниб яхши очиб берилган. Хуллас, «Самарқанд хаёли» тўплами кейинги йиллар ўзбек тарихий публицистикасининг энг ёркин намуналаридан бири бўлиб, у ҳам адабиёт, ҳам журналистика тарихида муҳим ўрин эгаллайди.

Оймуҳаммад ТИЛАКОВ,
Толмас ПАРДАЕВ

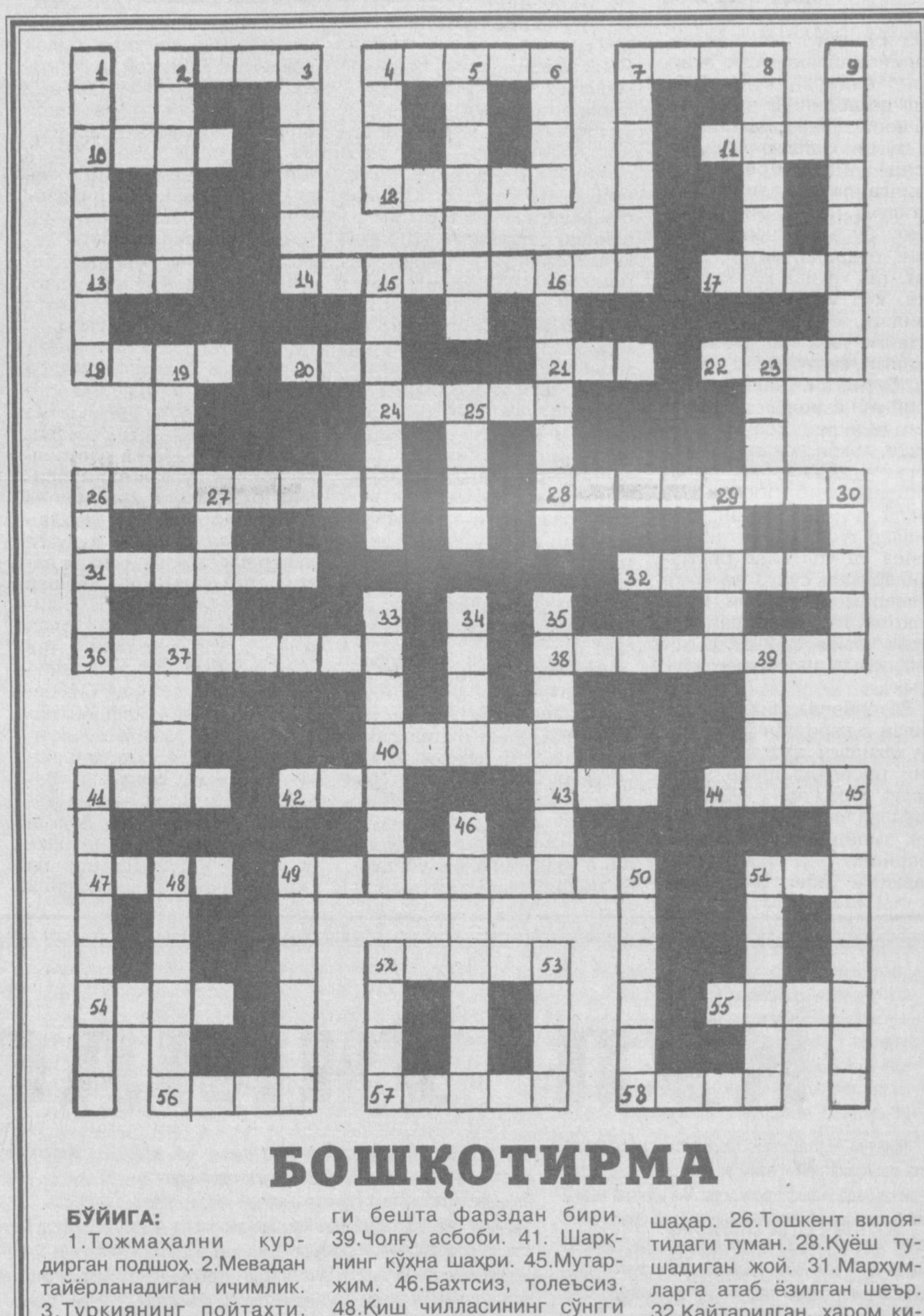

БОШҚОТИРМА

БЎЙИГА:
1.Тожмаҳални қурдирган подшоҳ. 2.Мевадан тайёрланадиган ичимлик. 3.Туркиянинг пойтахти. 4.Мунозара. 5.Навоий вилоятидаги шаҳар. 6.Туя. 7.Кураш бўйича биринчи жаҳон чемпионининг исми. 8.Биринчи лига футбол жамоаси. 9.Мамлакатимизнинг футбол бўйича 1996 йилги чемпиони. 15.Республикамиздаги вилоят. 16.Қиличи билан танилган шаҳар. 19.Йўл кўрсатувчи белги. 23.Ўрта Осиё хонликларидаги энг олий мансаб. 25.Қимматбаҳо тош. 26.Ўткир, кескир. 27.Мазлум, эзилган. 29.Эрта гулловчи дарахт. 30.Чўлда ўсувчи ўсимлик. 33.Йиртқич балиқчи қуш. 34.Халқ оғзаки ижоди тури. 35.Тузли сув. 37.Ислом динидаги бешта фарздан бири. 39.Чолғу асбоби. 41. Шарқнинг кўҳна шаҳри. 45.Мутаржим. 46.Бахтсиз, толеъсиз. 48.Қиш чилласининг сўнгги босқичи. 49. Хоразм вилоятидаги қадимий шаҳар. Авалги «Дружба» шаҳрининг ҳозирги номи. 50.Кулолчилар шаҳри. 51.Бўлинма, шоҳобча. 52.Чизма, лойиҳа. 53.Юрак.

ЭНИГА:
2.Пахтанинг гуллашдан олдинги ҳолати. 4.Транспорт воситалари тўхтаб ўтадиган жой. 7.Голландия футбол клуби. 10.«...иши», 3.М.Бобур асари. 11.Асосан кўчманчи халқларнинг турар жойи. 12.Пишириқ. 13.Шамсий йил ойи. 14.Хива хонларидан бири. 17.Тахта. 18.Хат, мактуб. 20.Мукофот. 21. Ёзувчи Омон Мухтор асари. 22.Ғазаб. 24.Хитой шимолидаги шаҳар. 26.Тошкент вилоятидаги туман. 28.Қуёш тушадиган жой. 31.Марҳумларга атаб ёзилган шеър. 32.Қайтарилган, ҳаром қилинган. 36.Қўмондон. 38.Учиш мосламаси. 40.Қадимги транспорт воситаси. 41.Осиёдаги миллат. 42.Юртимизда кўп тарқалган манзарали дарахт. 43.Мураббийлар куни нишонланадиган фасл. 44.Панд, насиҳат. 47.Санъат тури. 49.Хабар етказувчи, элчи. 51.Тўқима тузоқ. 52. Нашр ишларидаги ўлчов атамаси. 54.Ўрта асрлардаги ер солиғи тури. 55.Домла. 56.У Шарқда севги соқчиси, Ғарбда ишончсизлик меваси. 57.Мурожаат, чақириқ. 58.Сўзлов.

ТУЗУВЧИ: ШЕР АЛИ

ЎТГАН СОНДАГИ ЖУМБОҚНИНГ ЖАВОБЛАРИ:

Онанинг меҳри осмонча бўлади.
Барча ишдан хулқи хуш яхши.
Мақтов ухлатар, танқид уйғотар.
Ҳар гулнинг ҳиди бошқа.
Итнинг индамаси ёмон.
От озғини йўрға бўлар.
Қари тулки тузоққа тушмайди.
Иссиқ жон иситмасиз бўлмас.
Ёмон косиб бигиз танлар.
Одамга — либос, эшакка — тўқим.
Кўрга кўз армон, чўлоққа — оёқ.
Қуш ҳам нафсидан илинар.
Аввал иқтисод, кейин сиёсат.
Кўнгил шишаси синса, тузалмас.

ЁЗ ТАҚВИМИ

Милоднинг 1999-йил Июнининг 22-кунидан ёзнинг биринчи ойи Саратон бошланади. Ёзнинг иккинчи ойи Асад, учинчиси Сунбуладир. Буларнинг Эронча номи Тийр, Мўрдод ва Шаҳрийвардир. Туркияда Июн «Ҳазирон», Июл «Темmуз», Август «Ағустос», Сентябр «Эйлул» деб аталади. Тақвимда Июн «и», «Июл «л», Август «а», Сентябр «с» деб берилди.

САРАТОН

Шанба		5-26 н	12-3 л	19-10 л	26-17 л
Якшанба		6-27 н	13-4 л	20-11 л	27-18 л
Душанба		7-28 н	14-5 л	21-12 л	28-19 л
Сешанба	1-22 н	8-29 н	15-6 л	22-13 л	29-20 л
Чоршанба	2-23 н	9-30 н	16-7 л	23-14 л	30-21 л
Пайшанба	3-24 н	10-1 л	17-8 л	24-15 л	31-22 л
Жума	4-25 н	11-2 л	18-9 л	25-16 л	

АСАД

Шанба		2-24 л	9-31 л	16-7 а	23-14 а	30-21 а
Якшанба		3-25 л	10-1 а	17-8 а	24-15 а	31-22 а
Душанба		4-26 л	11-2 а	18-9 а	25-16 а	
Сешанба		5-27л	12-3а	19-10 а	26-17 а	
Чоршанба		6-28 л	13-4 а	20-11 а	27-18 а	
Пайшанба		7-29 л	14-5 а	21-12 а	28-19 а	
Жума	1-23 л	8-30 л	15-6 а	22-13 а	29-20 а	

СУНБУЛА

Шанба		6-28 а	13-4 с	20-11 с	27-18 с
Якшанба		7-29 а	14-5 с	21-12 с	28-19 с
Душанба	1-23 а	8-30 а	15-6 с	22-13 с	29-20 с
Сешанба	2-24 а	9-31 а	16-7 с	23-14 с	30-21 с
Чоршанба	3-25 а	10-1 с	17-8 с	24-15 с	31-22 с
Пайшанба	4-26 а	11-2 с	18-9 с	25-16 с	
Жума	5-27 а	12-3 с	19-10 с	26-17 с	

МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ
Муассис: Миллий тикланиш демократик партияси

Бош муҳаррир: Иброҳим ҒАФУРОВ

Газета 00136-рақам билан рўйхатдан ўтган.
Буюртма: Г — 0517.
Сотувда нархи эркин.
Ҳажми 2 босма табоқ.
Саҳифаловчи: Холида ИСЛОМОВА
Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди.
Босишга топшириш вақти 19.40

Манзилимиз: Тошкент-83,
Матбуотчилар кўчаси — 32.
Телефон 133-50-18.
«Шарқ» нашриёт-матбаа консерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй
Навбатчи — Шерали НИШОНОВ